

Bakalářská práce

Neomarxismus a "neomarxismus" politicko-mediální rétoriky

Studijní program:

B0114A300069 Základy společenských věd se zaměřením na vzdělávání

Studijní obory:

Základy společenských věd se zaměřením na vzdělávání
Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání

Autor práce:

Tadeáš Bartoš

Vedoucí práce:

Mgr. Vít Bartoš, Ph.D.
Katedra filosofie

Liberec 2024

Zadání bakalářské práce

Neomarxismus a "neomarxismus" politicko-mediální rétoriky

Jméno a příjmení:

Tadeáš Bartoš

Osobní číslo:

P21000442

Studijní program:

B0114A300069 Základy společenských věd se zaměřením na vzdělávání

Specializace:

Základy společenských věd se zaměřením na vzdělávání
Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání

Zadávací katedra:

Katedra filosofie

Akademický rok:

2022/2023

Zásady pro vypracování:

Bakalářská práce popíše základní ideové východiska neomarxismu tak, jak byla původně formulována Frankfurtskou školou a zejména Herbertem Marcusem. Druhým klíčovým bodem práce bude popis významového posunu termínu "neomarxismus" v současném českém diskurzu a obzvláště v kontextu aktuální politicko-mediální rétoriky.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování práce:

tištěná/elektronická

Jazyk práce:

čeština

Seznam odborné literatury:

ADORNO, Theodor W. a Max HORKHEIMER. Dialektika osvícenství: filosofické fragmenty. Praha: OIKOYMENH, 2009, 247 s. Knihovna novověké tradice a současnosti, sv. 68. ISBN 978-80-7298-267-7. CHOMSKY, Noam. Disident Západu. Praha: Karolinum, 2014, 344 s. Politeia. ISBN 978-80-246-2629-1. MARCUSE, Herbert. Jednorozměrný člověk: Studie o ideologii rozvinuté industriální společnosti. Praha: Naše vojsko, 1991, 190 s. ISBN 80-206-0075-2. MARCUSE, Herbert. Příklad štěstí. Autor úvodu Martin PROFANT. Praha: Epoque, 2017, 372 s. ISBN 978-80-7557-102-1. MARCUSE, Herbert. Psychoanalýza a politika. Praha: Svoboda, 1969.

Vedoucí práce:

Mgr. Vít Bartoš, Ph.D.

Katedra filosofie

Datum zadání práce:

14. dubna 2023

Předpokládaný termín odevzdání: 30. června 2024

L.S.

prof. RNDr. Jan Píček, CSc.
děkan

doc. PhDr. David Václavík, Ph.D.
garant studijního programu

Prohlášení

Prohlašuji, že svou bakalářskou práci jsem vypracoval samostatně jako původní dílo s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Jsem si vědom toho, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu Technické univerzity v Liberci.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti Technickou univerzitu v Liberci; v tomto případě má Technická univerzita v Liberci právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Současně čestně prohlašuji, že text elektronické podoby práce vložený do IS/STAG se shoduje s textem tištěné podoby práce.

Beru na vědomí, že má bakalářská práce bude zveřejněna Technickou univerzitou v Liberci v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů.

Jsem si vědom následků, které podle zákona o vysokých školách mohou vyplývat z porušení tohoto prohlášení.

Poděkování

Děkuji Mgr. Vítu Bartošovi, Ph.D. za to, že se ujal vedení mé bakalářské práce, za jeho rady, odborný přístup a trpělivost. Dále bych rád poděkoval své rodině a blízkým za jejich podporu během studia, zejména pak kolegyni Bc. Michaelle Bednárikové.

Anotace

Tato bakalářská práce se zabývá ideovými východisky neomarxismu, tak jak byla formulována Frankfurtskou školou a analyzuje používání termínu *neomarxismus* v českém politicko-mediálním diskurzu v letech 2017-2021. Práce zkoumá, jak se původně akademický pojem transformoval v nástroj politické rétoriky a jaké významy mu jsou přisuzovány různými politickými a mediálními subjekty. Analýza zahrnuje pravicovou, levicovou i mainstreamovou perspektivu a identifikuje klíčové trendy v interpretaci a použití termínu. Studie odhaluje, že *neomarxismus* je často používán jako vágní označení pro široké spektrum progresivních myšlenek, bez jasné definice nebo vztahu k původnímu významu. Práce přispívá k lepšímu porozumění dynamiky politické komunikace v České republice a nabízí kritickou reflexi role rétorických nástrojů v současném politickém diskurzu.

Klíčová slova

Marxismus, leninismus, neomarxismus, kulturní marxismus, Frankfurtská škola, Herbert Marcuse, Karl Marx, politické rétorika

Annotation

This bachelor's thesis examines the ideological foundations of neo-Marxism as formulated by the Frankfurt School and analyses the use of the term neo-Marxism in Czech political and media discourse in the years 2017-2021. The thesis explores how the originally academic term has transformed into a tool of political rhetoric and what meanings are attributed to it by various political and media actors. The analysis includes right-wing, left-wing and mainstream perspectives and identifies key trends in the interpretation and use of the term. The study reveals that neo-Marxism is often used as a vague label for a wide range of progressive ideas, without a clear definition or relationship to its original meaning. The work contributes to a better understanding of the dynamics of political communication in the Czech Republic and offers a critical reflection on the role of rhetorical tools in contemporary political discourse.

Key words

Marxism, Leninism, neo-Marxism, cultural Marxism, Frankfurt School, Herbert Marcuse, Karl Marx, political rhetoric

Obsah

Úvod.....	5
1 Klasický marxismus.....	7
1.1 Marxovo pojetí práce a její odcizení.....	8
1.2 Historický materialismus.....	9
1.3 Proletářská revoluce a komunismus.....	10
2 Východní marxismus.....	13
2.1 Leninismus.....	13
2.2 Marxismus-leninismus.....	15
3 Neomarxismus a Frankfurtská škola.....	17
3.1 Vznik Institutu pro sociální výzkum.....	19
3.2 Etablování Frankfurtské školy.....	21
3.3 Kritická teorie Frankfurtské školy.....	26
3.3.1 Úvahy o fašismu.....	26
3.3.2 Úvahy o kultuře a společnosti.....	27
3.3.3 Úvahy o společenské změně.....	29
4 "Neomarxismus" české politicko-mediální rétoriky.....	30
Závěr.....	34
Seznam použitých zdrojů.....	35
Monografie.....	35
Elektronické zdroje.....	36
Seznam analyzovaných článků.....	37

Úvod

Termín *neomarxismus* se v posledních letech začal hojně užívat v českém politicko-mediálním prostředí. Užívají ho politici, celebrity i řadoví občané České republiky, málo kdo z nich ale ví, k čemu tento termín doopravdy odkazuje. Neomarxismus tak v české společnosti postupně nabyl takové podoby, která s původním významem tohoto termínu nemá prakticky nic společného. Cílem této bakalářské práce proto je objasnit pravý význam tohoto původně akademického pojmu, a zejména té jeho podoby, kterou vypracovala tzv. Frankfurtská škola se zvláštním důrazem na dílo Herberta Marcuseho. Dezinterpretace se ovšem netýká pouze neomarxismu, často dochází k překrucování myšlenek marxismu jako takového. Z tohoto důvodu se bude tato bakalářská práce zabývat i původním dílem Karla Marxe a vzhledem k faktické skutečnosti bývalého režimu České republiky, tak i dílem Vladimira Lenina a ideologií marxismu-leninismu.

Tento základní přehled Marxova a Leninova díla bude užitečný i pro pochopení vývoje neomarxismu a zároveň tak budou demonstrovány rozlišnosti mezi těmito myšlenkovými směry. Práce je strukturována do čtyř hlavních částí. První část se věnuje samotnému termínu marxismus a poskytuje úvod do klasického díla Karla Marxe, v němž budou vysvětleny stěžejní pojmy a koncepty, které Marx zkonstruoval. Druhá část pojednává o východním marxismu a především jeho ruské větvi, přičemž je pozornost věnována prakticko-teoretické modifikaci marxismu Vladimira Lenina – leninismu. V tomto kontextu pak popisuje i praxi politických režimů typu ortodoxního komunismu, jejichž ideologií byl marxismus-leninismus. Třetí část se snaží vymezit termín neomarxismus na základě jeho alternativních označení a dále se pak věnuje vzniku, etablování a základním ideovým východiskům Frankfurtské školy a zejména Herberta Marcuseho.

Čtvrtá část práce si klade za cíl analyzovat používání termínu *neomarxismus* v českém politicko-mediálním diskurzu a prozkoumat, jak se jeho význam a použití proměnily. Studie se zaměřuje na období let 2017-2021 a zkoumá články z různých médií reprezentujících široké spektrum politických názorů. Analýza zahrnuje pravicovou, levicovou i mainstreamovou perspektivu, což umožňuje komplexní pohled na danou problematiku. V rámci práce se bude sledovat, jak různé politické subjekty a média interpretují a používají termín "neomarxismus", jaké koncepty a ideologie s ním spojují, a jakou roli hraje v současných politických debatách. Zvláštní pozornost bude věnována tomu, jak se původní akademický význam termínu transformoval do současné podoby politické rétoriky. Cílem této studie je poskytnout ucelený obraz o používání termínu *neomarxismus* v českém kontextu, identifikovat klíčové trendy v jeho interpretaci a použití, a nabídnout kritickou reflexi jeho role v současném politickém diskurzu. Tato analýza může přispět

k lepšímu porozumění dynamiky politické komunikace v České republice a osvětlit, jak se určité pojmy stávají nástrojem politické rétoriky.

1 Klasický marxismus

Marxismus je komplexní teoreticko-praktický myšlenkový systém, světonázor, který radikálně ovlivnil filosofické, politické, ekonomické i sociologické myšlení 20. a 21. století. Z historického hlediska je třeba konstatovat, že ucelená a kodifikovaná podoba marxismu vznikla až po smrti svého původce, německého filosofa, ekonoma a politického teoretika Karla Marxe (1818–1883), a to zásluhou rakouského filosofa Karla Kautského (1854–1938), ruského filosofa Georgije V. Plechanova (1857–1918) a především zásluhou Marxova dlouholetého přítele, spolupracovníka a mecenáše Friedricha Engelse (1820–1895).¹ Engels byl pro rozvoj a propagaci marxistické teorie klíčovou osobou. Podporoval Marxe finančně, zasloužil se za vydání některých jeho děl a byl pro Marxe i intelektuální inspirací.² Zároveň to byl právě Engels, kdo se jako první pokusil kanonizovat Marxovo dílo ve svém spisu *Pana Eugena Dühringa převrat vědy (Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft)* vydaném roku 1878, obecně známém pod názvem *Anti-Dühring*. Nutno ovšem dodat, že tento spis Marxovo učení v lecčem simplifikoval a některá témata zcela opomenul, ale i přesto se po Marxově smrti stal východiskem pro některé další pokusy o kanonizaci jeho díla.³

V současnosti je marxismus velmi široký termín. Kromě původních teorií formulovaných samotným Marxem totiž souhrnně označuje i jejich rozličné interpretace a modifikace, jako je například leninismus, trockismus, maoismus apod. Za účelem přesného vymezení ryzí formy marxismu, tj. Marxova marxismu, se užívá termínu *klasický marxismus*. Ten pak lze na obecné rovině chápat jako pokus o pozitivní kritiku politické ekonomie kapitalistické společnosti, jejímž cílem je překonání této stávající společnosti prostřednictvím proletářské revoluce a nastolení nové beztrždní, komunistické společnosti. Sám Marx pak považoval výsledek své práce za kompletně nový druh socialismu, jenž je založen na vědeckém poznání, a tudíž je schopný objevit podstatu společensko-historického vývoje.⁴

Příznačným rysem Marxova díla je jeho integrace filosofie, sociologie, ekonomie⁵ a politické praxe. Při jeho konstrukci Marx navazoval, zejména kriticky, na některé významné soudobé autory a jejich koncepce. Jednalo se především o G. W. F. Hegela (1770–1831) a jeho filosofii dějin, L. Feuerbacha (1804–1872) a jeho antropologickou filosofii a teorii náboženství, Saint-Simonovo (1760–1825) sociální myšlení, D. Ricardovu (1772–1823) teorii hodnoty, rovněž i na britskou politickou ekonomii obecně.⁶ Marxově teorii byl často vytýkán ekonomický redukcionismus, což je

1 HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. 2008. s. 135–136.

2 ROWSON, Martin; MARX, Karl a ENGELS, Friedrich. *Komunistický manifest*. 2019. s. 2.

3 PETRUSEK, Miloslav. *Texty z pozůstalosti. 1, Marx, marxismus a sociologie*. 2014. s. 25-26.

4 HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. 2008. s. 136.

5 PETRUSEK, Miloslav. *Texty z pozůstalosti. 1, Marx, marxismus a sociologie*. 2014. s. 30.

6 Tamtéž, s.16.

převážně důsledkem vulgarizace jeho učení. Ve skutečnosti však jeho pozitivní kritika vychází z čistě filosofických základů.⁷ Pro účely této práce není nutné zevrubně rozebírat, jak Marx pojímá člověka jako takového. Pro ilustraci filosofické hloubky jeho teorie a k pochopení nutnosti, kterou přikládal proletářské revoluci, bude stačit Marxovo pojetí práce, jež dalece přesahuje oblast politické ekonomie a jeví se býti spíše ontologickou kategorií.

1.1 Marxovo pojetí práce a její odcizení

Pro Marxe je práce lidskou životní činností, uskutečněním bytnosti člověka. Práce je vědomým aktem, ve kterém člověk zaujímá postoj jednak k sobě, jednak k objektu své práce. Skrze práci se člověk pomocí svých bytostných sil sebevytváří či sebezpředměťuje ve vnějším materiálním světě a zároveň tímto aktem onen svět i vytváří, čímž se sám stává skutečným. Člověk není se svou prací totožný, může k ní přistupovat kladně nebo záporně, což jeho produkci činí univerzální a svobodnou a odlišuje ji tak od jednostranné, instinktivní produkce ostatních zvířat.⁸

Ovšem v dějinné skutečnosti kapitalismu dochází k paradoxnímu převrácení bytnosti člověka skrze zvnějšnění a odcizení práce.⁹ V politické ekonomii kapitalistické společnosti je člověk, přesněji dělník, redukován na pouhou pracovní sílu, na komoditu směnitelnou na trhu, tedy na zboží. A jako takový je jeho život závislý na poptávce kapitalistů a mzdě, kterou mu vyplácí.¹⁰ Mzda je ovšem nižší než skutečná hodnota, kterou dělník svou prací vytvoří, rozdíl těchto dvou hodnot tvoří *nadhodnotu*, tu si přivlastňuje kapitalista, čímž dosahuje zisku a vykořisťuje tak dělníka.¹¹ Čím větší kvantitu zboží dělník vyprodukuje, tím levnější se jeho práce stává; a čím více roste hodnota vyprodukovaných statků, tím více klesá hodnota lidí. Produkty vzniklé prací dělníka proti němu vystupují jako cizí (jemu nepatřící), nepřátelské entity, nad kterými nemá kontrolu. Zpředmětněním své práce tak dělník nedosahuje sebeuskutečnění, nýbrž odsutečnění.¹² Práce se tak v kapitalistické společnosti stává jen prostředkem k pouhému fyzickému přežití, není tedy svobodnou, dobrovolnou, nýbrž nucenou činností, je to forma zotročení.¹³

Prostřednictvím zvnějšněného, odcizeného vztahu, jenž dělník k produktu a samotnému procesu práce zaujímá, tedy dochází k jeho odcizení od lidské bytnosti a je-li člověk odcizen od své bytnosti, je odcizen i ostatním lidem. Dělníkův odcizený vztah od produktu a procesu práce rovněž vytváří i vztah přivlastnění, který k produktu a procesu práce zaujímá kapitalista – vztah soukromého vlastnictví; a vztah mezi sebou a kapitalistou – vztah raba a pána/vykořisťovaného

7 MARCUSE, Herbert. *Příslib štěstí*. s. 213.

8 Tamtéž, s. 219–220.

9 Tamtéž, s. 234.

10 MARX, Karl. *Ekonomicko - filosofické rukopisy z roku 1844*. 1961. s. 23–24.

11 HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. 2008. s. 139.

12 MARX, Karl. *Ekonomicko - filosofické rukopisy z roku 1844*. 1961. s. 23–24.

13 Tamtéž, s. 66.

a vykořisťovatele. I když se může zdát, že soukromé vlastnictví je příčinou odcizené práce, je ve skutečnosti jejím důsledkem. Ovšem v průběhu času se jak příčina, tak i důsledek navzájem ovlivňují.¹⁴

K nápravě odcizení člověka od jeho bytnosti podle Marxe nestačí jen dílčí ekonomické či politické reformy v rámci kapitalistického systému, nýbrž je nutné tento systém zcela překonat, a to prostřednictvím proletářské revoluce.¹⁵ Právě proletariát (dělnická třída) musí být subjektem revoluce, neboť, jak již bylo výše vysvětleno, příčinou této dějinné situace je právě odcizený vztah dělníka a ostatní vztahy z něj vycházející. Emancipací dělnictva se tak dosáhne emancipace všech lidí.¹⁶

1.2 Historický materialismus

Marxovo pojetí práce a její odcizení v kapitalistické společnosti jsou součástí širšího teoretického rámce, jenž Marx zkonstruoval společně s Engelsem, obecně známého jako historický materialismus. V podstatě se jedná o empirickou analýzu historie a společnosti, jejímž cílem bylo odhalit zákonitosti historicko-společenského vývoje a jejich prostřednictvím pak předpokládat budoucí vývoj. Po vzoru Hegela Marx viděl historický vývoj jako dialektický proces, ovšem na rozdíl od Hegela tvrdil, že jeho hybnou silou je třídní konflikt vycházející z materiálních poměrů.¹⁷

Nejzásadnějším předpokladem pro lidskou existenci, a tudíž i existenci dějin, je produkce životních nezbytností – potravy, pití, oděvu, přístřeší apod. Jakmile jsou tyto potřeby ukojeny, vytváří se nové potřeby a ukojení těchto potřeb pak znovu generuje další potřeby. Vytváření nových potřeb je podle Marxe prvním dějinným činem. Způsob materiální produkce, jakým lidé obstarávají své potřeby, podmiňuje i společenské vědomí jednotlivých společenských tříd. Změnou ve způsobu produkce tudíž dochází i ke změně společenského vědomí.¹⁸ Způsob produkce, tj. souhrn výrobních sil a výrobních vztahů, tvoří ekonomický systém a jemu odpovídající systém tříd, tedy ekonomickou *základnu* společnosti, jež determinuje podobu vědomí a společenské *nadstavby*, tedy podobu práva, politiky, náboženství, umění apod.¹⁹

Dle Marxe jsou dějiny charakterizovány stále se opakujícími konflikty mezi společenskými třídami, bojem utiskovaných proti utiskovatelům. Dosavadní historický vývoj rozčlenil na čtyři hlavní epochy: 1. kmenové zřízení (primitivní komunismus); 2. otrokářský systém typický pro antickou společnost; 3. feudalismus; 4. kapitalismus. Marx pojímal dějiny teleologicky, v jejich vývoji tedy

14 Tamtéž, s. 70–73.

15 MARCUSE, Herbert. *Příslib štěstí*. 2017. s. 237.

16 MARX, Karl. *Ekonomicko - filosofické rukopisy z roku 1844*. 1961. s. 74.

17 HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. 2008. s. 136–137.

18 MARX, Karl, Friedrich ENGELS. *Německá ideologie*. 1952. s. 24–26.

19 HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. 2008. s. 137.

spatřoval jistý účel či cíl – nastolení komunismu. Stejně jako první tři epochy dialekticky povstaly a padly na základě svých vnitřních rozporů a daly tak vzniknout epoše nové, tak i nynější epocha kapitalismu, dle Marxe, musí zákonitě padnou a být nahrazena epochou novou.²⁰

Každá epocha disponovala složitým sociálním rozvrstvením a hierarchií, ovšem v kapitalistické epoše postupně dochází k polarizaci na dvě hlavní, vzájemně antagonické třídy – vládnoucí buržoazii (třídu kapitalistů, majitelů výrobních prostředků) a ovládaný proletariát (třídu dělníků, nevlastníci výrobní prostředky)²¹. Proletariát se v důsledku konkurence mezi buržoazií stále rozšiřuje o malé průmyslníky, řemeslníky, obchodníky, rolníky, a dokonce i o část samotné buržoazie, neboť tyto skupiny nejsou již s to v soutěži s velkopřůmyslníky a jejich výrobními prostředky obstát.²² S rozvojem průmyslu a stále rostoucí konkurencí mezi buržoazií vznikají periodicky se opakující a postupně se prohlubující ekonomické krize z nadvýroby, ty způsobují pokles zisků, ten způsobuje pokles mezd a nezaměstnanost, čímž je proletariát přiváděn k naprosté chudobě.²³ Čím více se proletariát rozrůstá a jeho životní situace se stává nesnesitelnou, tím více si proletariát uvědomuje své vykořisťování buržoazií, začíná se postupně sdružovat v nadnárodní politické hnutí a chystá se uskutečnit revoluci.

1.3 Proletářská revoluce a komunismus

V předchozích částech byla objasněna nutnost a nevyhnutelnost kolapsu kapitalistického systému prostřednictvím proletářské revoluce. Nyní bude pozornost věnována Marxově vizi této revoluce a vývoji společnosti, který po ní má následovat. Proletariát coby společenská třída je produktem kapitalismu,²⁴ jeho vnitřním rozporem, a jako takový má, na základě historického materialismu, potenciál kapitalismus svrhnout. Nejdůležitějším krokem proletariátu k naplnění své revoluční úlohy je jeho třídní uvědomění. Dosažení třídního uvědomění není náhlým aktem, nýbrž postupným procesem, jenž je zejména podmíněn stále se zhoršující životní situací způsobenou ekonomickými krizemi. Tento proces začíná sdružováním dělnictva do menších organizací hájících jejich zájmy před buržoazií. Jednotlivé organizace se pak sjednocují a jsou stále mohutnějšími, roste v nich třídní sounáležitost a získávají charakter politických stran, včetně té komunistické. S prohlubujícími se ekonomickými krizemi se řady proletariátu rozrůstají i o další společenské vrstvy, které dělnickým organizacím mohou poskytnout tvůrčí síly. Tyto organizace pak začínají navazovat styky s dalšími organizacemi podobného ražení vzniklých v jiných kapitalistických zemích, čímž hnutí nabývá mezinárodního charakteru²⁵ – To vše přispívá k třídnímu uvědomění. Plné třídní uvědomění

20 Tamtéž, 138.

21 MARX, Karl a ENGELS, Friedrich. *Komunistický manifest*. 1970. s. 30.

22 Tamtéž, s. 36.

23 HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. 2008. s. 139.

24 MARX, Karl a ENGELS, Friedrich. *Komunistický manifest*. 1970. s. 38–39.

25 Tamtéž, s. 37–40.

proletariátu spočívá v jeho chápání sebe sama jako nadnárodní společenské třídy, jež je konstantně vykořisťována buržoazií, a zejména v pochopení své dějinné úlohy coby třídy revoluční.

Jakmile proletariát nabyde plného třídního uvědomění, uskuteční svou revoluci nejdříve v průmyslově nejvyspělejších kapitalistických státech jako je například Německo, Belgie, Francie nebo Velká Británie, neboť výrobní síly těchto zemí dosáhly svého vrcholu, a tudíž disponují i největší koncentrací proletariátu. Ovšem jen pouhým uskutečněním revoluce se komunismu nedosáhne. Nejdříve nastane přechodná fáze socialismu, v níž bude proletariát povznesen na vládnoucí třídou, Marx proto tuto fázi nazývá *diktatura proletariátu*,²⁶ považuje ji ovšem za skutečnou demokracii.²⁷

Svou nově získanou politickou moc využije proletariát k pozvolnému vyvlastnění buržoazního majetku a jeho soustředění v rukou státu (ve svých rukou), a to za účelem rychlého navýšení výrobních sil. Marx s Engelsem ve svém *Komunistickém manifestu (Manifest der Kommunistischen Partei)* z roku 1848 navrhli celou řadu prostředků pro budování socialismu, zejména v těch nevyspělejších kapitalistických zemích, počítali ale i s jejich variabilitou. Připouští, že se jedná o despotické zásahy, jež jsou ekonomicky neefektivní a neudržitelné, ale namítají, že jsou pro transformaci ekonomického systému nutné a v průběhu transformace budou překonány. Socialismus by měl postupně rušit třídní antagonismy a soukromé vlastnictví. Jakmile bude obojí eliminováno bude nastolen komunismus a s nastolením komunismu zanikne i stát. Stát je podle Marxe nástrojem vládnoucí třídy k šíření jejích idejí a k potlačování ostatních tříd, jeho existence v beztřídním komunismu je tedy zbytečná.²⁸

Již bylo řečeno, že Marx v komunismu spatřoval konečný cíl dosavadního historického vývoje. Jeho nastolení však nepředstavuje konec dějin, nýbrž jejich počátek. Marx dosavadní dějiny totiž považoval za pouhou prehistorii lidstva. Tato prehistorie nastolením komunismu končí a začíná éra opravdových lidských dějin,²⁹ neboť komunismus ruší soukromé vlastnictví, čímž ruší i odcizení člověka od jeho práce a ostatních lidí. Umožňuje tak člověku návrat k jeho bytnosti, umožňuje mu stát se skutečným.³⁰ Až teprve v momentě, kdy je člověk člověkem podle své bytnosti, tvoří skutečně lidské dějiny.

Marx a Engels svými myšlenkami ovlivnili mnoho lidí a vědních oborů, představili revoluční pohled na dějiny lidstva a na jejich budoucí pokračování. Jejich nauka se stala základem pro socialistická hnutí, komunistické strany a režimy 20. století, jejichž působení Marxovu vizi dotáhlo nanejvýš do diktatury proletariátu, ovšem bez proletariátu. Ale i tak je marxistická nauka stále

26 HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. 2008. s. 140.

27 MARX, Karl a ENGELS, Friedrich. *Komunistický manifest*. 1970. s. 47.

28 Tamtéž, s. 46–48.

29 HEYWOOD, Andrew. *Politologie*. s. 80.

30 MARX, Karl. *Ekonomicko-filosofické rukopisy z roku 1844*. 1961. s. 92.

aktuální a její vliv lze rovněž nalézt v sociálních hnutích a organizacích soustředujících se na boj za sociální spravedlnost a rovnost působících v současnosti.

2 Východní marxismus

Východní marxismus je konvenční označení pro nejrůznější interpretace a modifikace klasického marxismu vzniklé především v zemích východní Evropy a Asie v průběhu 20. století, jež se snažily Marxovo učení přizpůsobit pro tamější ekonomické, politické a společenské poměry. Svěbytnou větev v rámci východního marxismu představuje ruský marxismus.

Tuto větev značnou dobu reprezentovaly především práce Georgije V. Plechanova, jehož kanonizace marxismu byla stále ovlivněna západoevropským myšlením. Plechanovovy práce se staly učebním textem pro jeho politického rivala Vladimira Iljiče Uljanova (1870–1924), ruského komunistického politika, vůdce bolševické strany, revolucionáře a později i prvního vůdce Sovětského svazu, obecně známého spíše pod jménem Vladimir Lenin. Lenin vypracoval radikální revizi marxistického učení, jejíž význam nespočívá ani tak v modifikaci či rozvinutí marxismu o nové teoretické struktury, ale spíše v adaptaci již zavedených teoretických konceptů k praktickému využití³¹ s cílem realizovat socialistickou revoluci v podmínkách tehdejšího Ruska. Na rozdíl od většiny západní Evropy Rusko totiž nebylo vyspělou kapitalistickou zemí, mělo daleko blíže k feudálnímu uspořádání společnosti, nedisponovalo tudíž početným proletariátem,³² jenž by si uvědomoval své vykořisťování a mohl carský režim svrhnout.

2.1 Leninismus

Lenin příliš nesdílel Marxovu vizi o tom, že proletariát k třídnímu uvědomění dospěje svépomocí. Proto se ústřední myšlenkou jeho revoluční teorie a praxe stala nutnost vytvoření politické strany nového typu,³³ *avantgardy* proletariátu, jež by se postavila do jeho čela, organizovala jej, napomáhala mu získat třídní uvědomění a dovedla jej až k socialismu,³⁴ potažmo komunismu. Strana měla být organizována na základě demokratického centralismu, což znamená, že členové nižší úrovně volí zástupce do vyšší úrovně; rozhodnutí vyšších úrovní jsou pro ty nižší závazná.³⁵ Její členové měli být odborní revolucionáři zběhlí v marxistické teorii, a právě erudovanost strany ji měla po revoluci opravňovat k chopení se moci.³⁶

K marxistické nauce Lenin přispěl i svou teorií o imperialismu, který pokládal za vrcholnou fázi kapitalismu před socialistickou revolucí. Imperialismus se podle Lenina vyznačuje především tím, že nahrazuje základní rys kapitalismu, volnou konkurenci, jeho naprostým opakem – monopolem. Monopolní struktury ovšem vznikají jako důsledek volné konkurence, neboť ta umožňuje rozvoj

31 PETRUSEK, Miloslav. *Texty z pozůstalosti. 1, Marx, marxismus a sociologie*. 2014. s. 26-27.

32 HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. 2008. s. 141.

33 Tamtéž, s. 142.

34 LENIN, Vladimir Il'jič. *Stát a revoluce*. 1971. s. 43.

35 JANDOUREK, Jan. *Úvod do sociologie*. 2003. s. 136.

36 HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. 2008. s. 142.

velkovýrobní produkce, čímž vyřazuje malovýrobu a nechává tak vznikat čím dál tím větší ekonomické subjekty, v nichž se soustředí kapitál a výroba. Monopoly ale nevytěsnily konkurenci úplně, koexistují spolu s ní, což podněcuje nejrůznější konflikty. Vytváření monopolů se nejvíce projevuje dominancí subjektů disponujících finančním kapitálem, jenž vznikl fúzi bankovního a průmyslového kapitálu. Některé monopoly dosahují mezinárodní úrovně a ovládají světové trhy. Pro imperialismus je typická i převaha exportu kapitálu namísto tradičního exportu zboží. V období imperialismu je dle Lenina završena parcelace světa mezi kapitalistické velmoci.³⁷ Z toho plyne, že snaha o další expanzi není možná bez potyček mezi samotnými velmocemi. První světovou válku tak Lenin interpretuje jako válku imperialistickou, neboť jejím cílem bylo získání nadvlády nad koloniemi.³⁸

Ze své teorie imperialismu Lenin vyvodil, že kapitalismus se v jednotlivých zemích vyvíjí nerovnoměrným tempem. Některé země jsou ekonomicky a politicky silnější, stávají se z nich velmoci, zatímco jiné země za nimi zaostávají. Tyto zaostalejší země dle Lenina tvoří v systému imperialistických vztahů slabá místa. V rozporu s klasickým marxismem Lenin tvrdil, že by se úsilí revolučního hnutí mělo zaměřit právě na tyto zranitelné body.³⁹

Tak se také stalo a 25. října 1917 (7. listopadu 1917 podle gregoriánského kalendáře) proběhla v Rusku tzv. Říjnová revoluce, jejímž důsledkem bylo vytvoření prvního socialistického státu na světě. Později roku 1922 se tento stát transformoval na Svaz sovětských socialistických republik (SSSR), jenž vedla jediná politická strana – komunistická. Z Lenina a jeho stoupenců se tak stali první úspěšní komunističtí revolucionáři, čímž si mezi komunisty působícími v jiných státech získali neochvějnou autoritu a poskytovali jim i ideologické vedení.⁴⁰

Lenin věnoval značnou pozornost Marxově teorii státu a třídního boje, ten chápal doslovně,⁴¹ Říjnová revoluce a to co po ní následovalo se tak nemohla obejít bez násilí a utlačování buržoazie, podle Lenina, v zájmu demokracie.⁴² Prvním krokem po revoluci, v období diktatury proletariátu, by nemělo být chopení se stávající státní mašinerie, ale její likvidace a současně s ní budování nové mašinerie. Lenin vizi nové státní mašinerie přirovnával k poště zbavené kapitalistického vlivu. Pošta pro něj představovala efektivní, centralizovanou organizaci státně kapitalistického typu monopolu. V Leninově vizi měl být ekonomický systém země organizované jako poštovní systém, s tím rozdílem, že platy všech zaměstnanců, od technických pracovníků až po samotné úředníky, by byly rovnocenné a nepřesahovaly mzdy dělníků, čímž by se eliminovaly ekonomické rozdíly

37 LENIN, Vladimír Il'jič. *Imperialismus jako nejvyšší stadium kapitalismu*. 1972, s. 118–119.

38 HEYWOOD, Andrew. *Politologie*. s. 163.

39 LENIN, Vladimír Il'jič. *Imperialismus jako nejvyšší stadium kapitalismu*. 1972, s. 23.

40 HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. 2008. s. 142.

41 MACEK, Josef. *Dědictví marxismu*. 1992, s. 58.

42 LENIN, Vladimír Il'jič. *Stát a revoluce*. 1971. s. 87.

a vznik privilegované vrstvy. Samotný systém by byl kontrolován a veden ozbrojeným proletariátem. Lenin věřil, že tímto způsobem se dosáhne odstranění tradičního parlamentarismu, ale určitá forma zastupitelských institucí bude zachována.⁴³

Ekonomická situace v Rusku po komunistickém převratu však neodpovídala Leninově vizi. Po svržení prozatímní vlády eserů a menševiků prostřednictvím Říjnové revoluce propukla občanská válka, která sice skončila vítězstvím komunistů a upevněním jejich moci, ale zanechala ruské hospodářství v žalostném stavu, nemluvě o ztrátách na životech. Lenin na situaci reagoval zmírněním komunistické politiky. Roku 1921 zavedl Novou ekonomickou politiku (NEP), která umožňovala existenci určitého stupně ekonomické svobody, zejména v zemědělství. Povolil i účast zahraničním kapitalistům na chodu sovětské ekonomiky, jimž udělil licence pro podnikání v oblasti průmyslu, obchodu a těžby surovin. Tuto omezenou formu soukromého podnikání Lenin podporoval až do konce svého života.⁴⁴ NEP pak roku 1929 zrušil Leninův následovník na postu vůdce Sovětského svazu Josif Vissarionovič Stalin (1878–1953).

2.2 Marxismus-leninismus

Klasický marxismus vznikl jako snaha pomocí vědeckých postupů odhalit a porozumět zákonitostem historického vývoje společnosti, ovšem Lenin marxismus povznesl na úroveň neomylných vědeckých faktů nabývajících až charakteru náboženského dogmatismu.⁴⁵ Svým teoreticko-praktickým přispěním Lenin inspiroval řadu svých následovníků a dal vzniknout nové ideologii – marxismu-leninismu. Tuto ideologii roku 1938 kanonizoval Stalin. Jeho kanonizace nepředstavovala jen výběr z marxistické a leninské nauky modifikovaný tak, aby byl vhodný pro uzurpování politické moci a legitimizaci totalitního režimu, ale zároveň se jednalo o Marxovu tabuizaci, neboť celá řada pojmů a problémů, které umožňovaly marxismus vnímat jako kritickou teorii společnosti, byla vyřazena, čímž Stalin marxismu odňal jeho intelektuální atraktivnost.⁴⁶

Marxismus-leninismus zprostředkovával ideologickou základnu a legitimizaci pro politické režimy typu ortodoxního komunismu, které po vzoru Sovětského svazu vznikly například v Číně nebo na Kubě. Tyto režimy jsou charakteristické tím, že v nich veškerou politickou moc drží jedna strana nového typu, a to ta komunistická, jež přímo či nepřímo ovládá všechny instituce nevyjímaje ty ekonomické, vzdělávací, kulturní, a dokonce i ty spojené s trávením volného času. Jedná se tedy o tzv. státostranu, což znamená, že stát a politická strana jakoby splývají v jedno. Dále se vyznačuje

43 LENIN, Vladimír Il'jič. *Stát a revoluce*. 1971. s. 59–60.

44 MACEK, Josef. *Dědictví marxismu*. 1992, s. 66.

45 HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. 2008. s. 136.

46 PETRUSEK, Miloslav. *Texty z pozůstalosti. 1, Marx, marxismus a sociologie*. 2014. s. 28.

ekonomikou vystavěnou na státní kolektivizaci organizovanou skrze centrální plánování, násilnou likvidací opozice i čistkami uvnitř vlastní strany a budováním kultu osobnosti.⁴⁷

Rozchod teorie i praxe ortodoxního komunismu s klasickým marxismem je patrný už z Leninovi modifikace a další vývoj v podobě marxismu-leninismu ho ještě prohloubil, například v následujících bodech: revoluce se neuskutečnila v industriálně nejvyspělejších zemích západní Evropy, nýbrž v zaostalých, převážně agrárních zemích bez rozvinutého proletariátu; revoluci nevedl třídně uvědomělý proletariát, nýbrž avantgardní politická strana, jež se po vítězství transformovala v novou vládnoucí elitu,⁴⁸ v jejímž čele obvykle stála diktátorská osobnost; fáze „socialismu“ a s ním diktatura „proletariátu“ nebyla přechodná, nýbrž trvalá; samotný stát postupně neodumíral, nýbrž získával stále větší moc. Jediné co ve státě odumřelo byla demokracie, Lenin ovšem očekával, že stát zanikne současně s ní.⁴⁹

Převrácení Marxova a Engelsova učení, jehož se východní marxisti dopustili, nešlo pozornosti marxisticky orientovaným intelektuálům ze západní Evropy. Ti se již při vzniku Sovětského svazu k jeho praktikám stavěli odmítavě a kriticky, čímž předznamovali vznik nového směru v rámci marxismu – neomarxismu.

47 HEYWOOD, Andrew. *Politologie*. 2008. s. 57.

48 CHOMSKY, Noam. *Disident Západu*. 2014. s. 180.

49 LENIN, Vladimir Il'jič. *Stát a revoluce*. 1971. s. 82.

3 Neomarxismus a Frankfurtská škola

Neomarxismus je velmi generalizovaný pojem, pod kterým se skrývá nepřeberné množství historicky, tematicky, a dokonce geograficky diferencovaných filosofických, sociologických i ekonomických směrů, revizí a pokusů o rozšíření klasického učení Karla Marxe, formovaných v prostředí západní Evropy a Ameriky v průběhu 20. století, z nichž každý přikládal jednotlivým komponentům Marxova díla nebo periodám jeho života jinou úroveň důležitosti, různě je interpretoval, rozvíjel či modifikoval. Je zřejmě patrné, že v důsledku takto vysoké míry rozmanitosti jsou snahy o jakékoliv ucelené vymezení neomarxismu jakožto jednotného směru značně zkomplikovány anebo zde hrozí riziko, že výsledné vymezení bude působit poněkud vágně. V minulosti se například objevila myšlenka vymezení neomarxismu na základě odmítavého postoje, jenž proti nově vznikajícím, marxistickým koncepcím a jejich původcům zaujal Sovětský svaz, který je ze své autoritativní pozice pokládal za odpadlíky a heretiky. Toto vymezení, byť jistě velmi důležité, je záhodno považovat spíše za dílčí charakteristický rys, jenž ovšem o celkové povaze neomarxismu mnoho nevyovídá. V tomto ohledu by snad bylo možno vyvodit obecný charakter neomarxismu pomocí analýzy několika alternativních označení, jež se k pojmu neomarxismus užívají synonymně a vzájemně se kompletují, jedná se o označení: *neklasický marxismus*, *moderní marxismus*, *kritický marxismus*, *západní* či *západoevropský marxismus*, *antiautoritářský marxismus*, *nedogmatický marxismus* a jiné.

Označení *neklasický marxismus* nesporně indikuje určitý odklon od tradičního, *klasického marxismu*, tj. Marxova marxismu. Tento odklon nebyl výsledkem pouhé svévole někdejších marxistů, nýbrž jej zapříčinilo selhání Marxových předpovědí o nevyhnutelném zhroucení kapitalismu a vzestupu proletariátu k moci, které se zejména v situaci po první světové válce nedalo popřít.⁵⁰ Odklon od tradice přímo souvisí s dalšími označeními, jimiž jsou *moderní* a *kritický marxismus*, neboť i přes selhání Marxových předpovědí neztratila jeho filosofie svou atraktivnost a její principy se stále jevíly být lepší alternativou ke kapitalistickému řádu společnosti. Aby se ovšem dal marxismus na nové společenskopolitické podmínky v poválečném světě aplikovat, bylo třeba zacetit jeho nedostatky, kriticky jej aktualizovat, revidovat a rozšířit do oblastí kultury, jež v původním díle byly marginalizovány nebo zcela opomenuty – zkrátka a prostě zmodernizovat jej. Modernizace se nejvíce projevila akcentem ideji *člověka-tvůrce*, jež byla nalezena v Marxových raných dílech, čímž se značně zrelativizovala determinace historického materialismu, a místo ekonomických faktorů byly komplexně studovány aspekty společenského a kulturního života.⁵¹ Označení *západní* či *západoevropský marxismus* nemusí nutně vypovídat jen o geografickém

50 HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. 2008. s. 143.

51 HEYWOOD, Andrew. *Politologie*. 2008. s. 82.

ukotvení nových koncepcí, ale zároveň může odkazovat k jejich inspiraci a návratu k západní filosofii, z které ostatně Marx sám vycházel. Rovněž lze uvažovat o tom, že označení *západní marxismus* je určitým vymezením a protipólem *východního marxismu*, neboť jak již bylo řečeno, Sovětský svaz nově vznikající koncepce a revize marxismu neuznával a sám si nárokoval monopol na jedinou správnou interpretaci Marxova díla, ovšem je nutné podotknout, že i samotní neomarxisté se ve větší či menší míře od Sovětského svazu a jeho ortodoxního komunismu distancovali a někdy jej i nepokrytě kritizovali.⁵² V této souvislosti lze pokládat i označení *antiautoritářský a nedogmatický marxismus* jako vymezení vůči východnímu marxismu, de facto by se dalo říci, že tato označení představují protiklad k povaze Sovětského svazu a jeho přístupu k marxismu. Neomarxisté akcentovali důležitost emancipace, sociální spravedlnosti, rovnosti mezi lidmi a participace jedinců na demokratickém fungování společnosti. K jakýmkoliv formám represe, diskriminace a autoritářským tendencím se stavěli kriticky a s despektem. Odmítali přiřknout marxismu monopol na pravdu a ve svých bádáních se nezdráhali čerpat i z jiných myšlenkových směrů⁵³ nebo vědeckých disciplín, ovšem vždy se snažili zůstat marxismu a jeho metodologii do jisté míry loajální.⁵⁴

Mezi významné představitele neomarxismu, nebo spíše jeho předchůdce, patřil například György Lukács (1885–1971), maďarský marxisticky orientovaný filosof, politik, literární kritik a vědec židovského původu, pro nějž marxismus představoval určitý druh humanistické filosofie. Ve svém díle mimo jiné kritizoval buržoazní způsob myšlení, zneužívání literatury a umění ve prospěch vládnoucích ideologií⁵⁵ a formuloval pojem *reifikace* neboli *zvěčnění*, který se v soudobé kapitalistické společnosti projevoval dehumanizací pracující třídy a jejím přetvořením na směnitelnou komoditu.⁵⁶

Dalším představitelem byl Antonio Gramsci (1891–1937), italský marxistický filosof, politik a komunista, který popíral klíčovou roli ekonomické základny na utváření podoby právní a politické nadstavby, naopak věřil, že se jedná o na sobě nezávislé kategorie.⁵⁷ V tomto ohledu věnoval větší pozornost ideologické hegemonii vládnoucí třídy, jež šíří názory a hodnoty buržoazie prostřednictvím nejrůznějších institucí, čímž ovládá masy a vynucuje si jejich souhlas, aniž by musela použít násilí.⁵⁸ Gramsci byl přesvědčen, že tento stav může být překonán, ale pouze prostřednictvím politického a ideologického boje vedeným erudovanými intelektuály, kteří

52 HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. 2008. s. 143.

53 HEYWOOD, Andrew. *Politologie*. 2008. s. 122.

54 Tamtéž, s. 82.

55 ADIKBI, Owen. *Myšlenky, které měnily svět*. 2003, s. 255.

56 HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. 2008. s. 143.

57 ADIKBI, Owen. *Myšlenky, které měnily svět*. 2003, s. 156.

58 HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. 2008. s. 246.

pomohou proletariátu odhalit buržoazní machinace,⁵⁹ v tomto aspektu je zřejmý vliv leninismu na Gramsciho koncepci.

V neposlední řadě lze uvést Waltera Benjamina (1892–1940), německého filosofa, kritika, mediálního teoretika a publicistu židovského původu, jenž se ve svém díle mimo jiné snažil přepracovat marxismus pro nově nastupující epochu konzumu, v nových technologických prostředcích sdělení, zejména pak v kinematografii, viděl budoucnost boje proti fašismu a kapitalismu a zároveň prostředek k osvobození lidstva.⁶⁰ Mezi další představitele, už jen jmenovitě, patřili osobnosti jako Ernst Bloch (1885–1977), Karl Korsch (1886–1961) nebo Bertolt Brecht (1898–1956).

Myšlenky a teoretické koncepce obsažené v dílech výše uvedených intelektuálů, ve větší či menší míře, inspirovaly tvorbu nepočtené skupiny německých, levicově orientovaných intelektuálů, filosofů a sociálních vědců, z nichž valná většina pocházela z finančně prosperujících židovských rodin. Členové této skupiny v průběhu 20. století působili v *Institutu pro sociální výzkum* založeném v roce 1923 s původním sídlem ve Frankfurtu nad Mohanem, od kterého byl odvozen i jejich souhrnný název – Frankfurtská škola. Institut pro sociální výzkum byl ve své době prvním a jediným vědeckým pracovištěm v Německu, které se věnovalo studiu marxismu na akademické půdě.⁶¹ Nejznámějším počinem Frankfurtské školy bylo vypracování tzv. *kritické teorie (společnosti)*, jež se utvářela během 30. a 40. let 20. století. V tomto období se Frankfurtská škola distancovala jak od reformního přístupu sociálních demokratů, tak i od čím dál tím více rigidní ideologie Sovětského svazu. Místo přímého politického angažování se její členové snažili kriticky přezkoumat a nově uchopit myšlenky klasického marxismu, přičemž se hlavním předmětem jejich práce stala analýza a kritika společenské nadstavby kapitalistického systému.⁶²

3.1 Vznik Institutu pro sociální výzkum

Vznik Institutu pro sociální výzkum je neodmyslitelně svázaný s kontextem tehdejší doby. Po konci první světové války v roce 1918 byly evropské země i jejich hospodářství v žalostném stavu. Marxismus, potažmo komunismus, se tak zdál být pro mnohé možným řešením, jak se s industriální kapitalistickou společností a jejími nedostatky vypořádat, zvláště výrazné obliby se marxismus těšil nejen v nižších společenských vrstvách, ale i mezi intelektuály a umělci. Inspirovány bolševickou revolucí, jež se uskutečnila v Rusku pouhý rok před koncem první světové války, vznikaly ve všech

59 ADIKBI, Owen. *Myšlenky, které měnily svět*. 2003, s. 156.

60 JEFFRIES, Stuart. *Grandhotel nad propastí*. 2022. s. 115, 182–183.

61 VALENTA, Martin. *Revoluce na pořadu dne*. 2011. s. 47.

62 MCLELLAN, David. *Marxism after Marx: An Introduction*. 1998. s. 283.

evropských zemích revoluční hnutí a komunistické strany, velmi často podporované Sovětským svazem, bojující za radikální společenskou změnu.⁶³

Jednou z těchto zemí bylo i tehdejší Německé císařství, v němž se odehrála tzv. Listopadová revoluce (*Die Novemberrevolution*), na jejímž počátku stálo námořnicko-dělnické povstání v Kielu z 3. listopadu 1918, odkud se povstání rozšířilo do dalších německých velkoměst.⁶⁴ Revoluce se 9. listopadu 1918 abdikací císaře Viléma II. a vyhlášením republiky stala vítěznou.⁶⁵ Ovšem radikálním levicovým skupinám se směřování nově vzniklé republiky pod vedením sociálnědemokratické strany (SPD) nezamlouvalo a považovaly jej za kontrarevoluční, neboť namísto likvidace pevně zakotvených kapitalistických struktur svržené monarchie se sociální demokraté rozhodli pro jejich integraci, prosazovali vytvoření parlamentu a vědomě tak bránili předání moci do rukou vojenských a dělnických rad, a tím i nastolení diktatury proletariátu.⁶⁶

V reakci na politiku sociálních demokratů se v různých částech Německa uskutečnila povstání proti vládě. Nejznámější pokus o státní převrat se odehrál v Berlíně, proběhl ve dnech 5.–12. ledna 1919, jeho cílem bylo dokončit listopadovou revoluci a zřídit republiku rad, což se ale nepodařilo a stejně jako zbylé pokusy o převrat byl i tento pokus násilně potlačen jednotkami Freikorps.⁶⁷ Do historie se tato událost zapsala pod názvem Spartakovské povstání, podle radikální levicové skupiny, jež se kolem roku 1916 vyčlenila ze samotné SPD a z níž byla později vytvořena Komunistická strana Německa (KPD). Název povstání je poněkud nepřesný, neboť samotná účast spartakovců na povstání či na jeho organizaci je zcela zanedbatelná, pojmenování se nejspíše odvozuje od skutečnosti, že na konci povstání došlo k brutálním vraždám vůdců spartakovců Karla Liebknechta a Rosy Luxemburgové, kteří byli zároveň i vůdčími osobnostmi komunistické strany. Jejich oběti se tak staly symbolem celého lednového povstání a zároveň jednou z příčin nenávisti mezi komunisty (KPD) a sociálními demokraty (SPD), nenávisti, jež v následujících letech značně ulehčila nacistům chopení se moci.⁶⁸

Z tohoto stručného shrnutí revolučních let 1918–1919 v tehdeším Německu je zřejmé, že revoluce selhala, tedy alespoň z úhlu pohledu marxisticky orientovaných intelektuálů. Jedním z těchto intelektuálů byl i Felix Weil (1898–1975), německý sociolog, marxistický filosof a socialista židovského původu, který v roce 1923 zorganizoval týdenní letní symposium v německém městě Ilmenava, během něhož zúčastnění marxističtí intelektuálové analyzovali praktické problémy při implementaci socialismu a zároveň se snažili identifikovat faktory, jež vedly k obnovení původních

63 VALENTA, Martin. *Revoluce na pořadu dne*. 2011. s. 45

64 HÁJEK, Miloš. *Německo v letech 1918-1939*. 1957. s. 7.

65 MÜLLER, Helmut a spol. *Dějiny Německa*. 1999, s. 231.

66 HÁJEK, Miloš. *Německo v letech 1918-1939*. 1957, s. 9–11.

67 MÜLLER, Helmut a spol. *Dějiny Německa*. 1999, s. 233.

68 LISÝ, Marek. *Německá revoluce 1918/1919 - role SPD: úspěšná demokratická přestavba, či zahozená šance?*. 2008. s. 23–29.

mocenských sil v nové německé republice. Na základě tohoto symposia se Felix Weil, jemuž jeho otec Hermann (v té době největší obchodník s obilím) poskytl finanční prostředky, rozhodl založit nezávislý vědecký ústav, jenž by se věnoval teoretickému zkoumání a rozvoji marxismu, zároveň by našel odpověď na to, proč byla Listopadová revoluce neúspěšná a vytvořil teoretický rámec, na jehož základě by bylo možno uskutečnit nefalšovanou proletářskou revoluci a nastolit fungující socialistickou společnost. Toto vědecké pracoviště nazvané Institut pro sociální výzkum (*Institut für Sozialforschung* – IFS), obecně pak známé jako Frankfurtská škola, bylo uvedeno do provozu dne 22. června 1924 ve Frankfurtu nad Mohanem jako autonomní součást tamější univerzity, a to především díky tomu, že Hermann Weil byl jejím dlouhodobým mecenášem.⁶⁹ Ovšem i přes tuto skutečnost nebyly někdejší podmínky panující ve Frankfurtu, potažmo v celém Německu, nakloněny ani marxismu, ani Židům, a proto se institut snažil na sebe příliš neupozorňovat. Zároveň i vedení Ústavu Marxe a Engelse v Moskvě, se kterým Frankfurtská škola ve 20. letech úzce spolupracovala, nabádalo, aby byl institut prezentován v buržoazním světle.⁷⁰

3.2 Etablování Frankfurtské školy

Prvním ředitelem Institutu pro sociální výzkum se v roce 1924 stal Carl Grünberg (1861–1940), rakousko-německý marxistický filosof a historik socialismu, dříve též profesor na univerzitě ve Vídni, jenž vedl institut v souladu s původním záměrem Felixe Weila. Mezi další členy institutu v té době patřili Friedrich Pollock (1894–1970), Max Horkheimer (1895–1973), Leo Löwenthal (1900–1993), Karl A. Wittfogel (1896–1988) a Henryk Grossmann (1881–1950).⁷¹ Pro Grünberga byl marxismus především vědeckou metodologií, jeho práce se vyznačovala relativním nezájmem o teorii a naopak se soustředila na empirická data, podobným způsobem vedl i Institut pro sociální výzkum. Grünberg i jeho blízcí spolupracovníci byli přesvědčeni, že primárním úkolem institutu by mělo být zkoumání a porozumění života společnosti ve všech jeho aspektech. V budově institutu Grünberg zřídil rozsáhlou knihovnu a archiv, udržoval blízkou spolupráci s Ústavem Marxe a Engelse v Moskvě, ale neposkytl žádné oficiální vyjádření, jež by nastínilo, zdali institut k Sovětskému svazu a jeho způsobu realizace socialismu chová sympatie či antipatie. Pod Grünbergovým vedením se Frankfurtská škola stala komplexním vědeckým centrem zaměřeným na zkoumání historie socialismu a dělnického hnutí, přičemž působila až byrokratickým dojmem, toto paradigma se ovšem po roce 1928 radikálně změnilo.⁷² Grünberga postihl infarkt a ze své funkce odstoupil, na jeho místo ředitele institutu nastoupil Friedrich Pollock, německý filosof, ekonom a jeden ze zakládajících členů institutu, jenž byl krátce poté v roce 1930 ve funkci nahrazen svým

69 JEFFRIES, Stuart. *Grandhotel nad propastí*. 2022. s. 81–85.

70 Tamtéž, s. 77.

71 VALENTA, Martin. *Revoluce na pořadu dne*. 2011. s. 46.

72 JEFFRIES, Stuart. *Grandhotel nad propastí*. 2022. s. 79–83.

dlouholetým přítelem, rovněž německým filosofem a zakládajícím členem institutu, Maxem Horkheimerem.⁷³

Radikální změna paradigmatu, již Institut pro sociální výzkum ve 30. letech 20. století pod vedením Maxe Horkheimera prošel, značně souvisí se situací, v níž se během Velké hospodářské krize, tedy od roku 1929, nacházel samotný marxismus, jehož teze o nevyhnutelném vítězství proletářské revoluce a nastolení socialismu se v konfrontaci se situací, kdy byl kapitalismus doposud nejvíce pokořen, hroutily pod nátlakem rostoucího vlivu fašismu a nacismu.⁷⁴ Frankfurtská škola již nadále nemohla spoléhat na marxismus jako na neomylnou vědeckou metodologii, oprostila se od dosavadní analýzy historických faktů o socialismu a dělnickém hnutí a charakter jejího výzkumu postupně začal nabývat spekulativního rázu, za což byli její členové později často kritizováni. Aby byli s to přijít na příčinu nezdaru Listopadové revoluce a plně pochopili život společnosti ve všech jeho aspektech, museli základní teoretický rámec marxistické ortodoxie revidovat. V první řadě smazali v podstatě ústřední myšlenku marxistické teorie o determinaci právní a politické nadstavby společnosti ekonomickou základnou, tj. *historický materialismus*, a místo toho uvažovali o jejich vzájemné interakci, skrze níž by bylo možné odhalit a rozebrat mechanismy udržující kapitalistický systém u moci.⁷⁵

Za tímto účelem Horkheimer razil interdisciplinaritu, v rámci institutu tak došlo k propojení filosofie, sociologie, historie, estetiky a psychologie. Při této příležitosti do institutu nastoupili noví intelektuálové, v roce 1930 to byl Erich Fromm (1900–1980), německý filosof, sociolog a psycholog, jenž pracoval na syntéze marxismu s Freudovou psychoanalýzou, v rámci institutu pak vedl empirické bádání mapující mentalitu proletariátu a střední třídy, později se bádání na popud sílícího nacismu zaměřilo na vznik totalitarismu. Jeho výsledky odhalily, že proletariát v podstatě splynul se střední třídou a dále již o něm nemohlo být uvažováno jako o samostatné, specifické společenské třídě, která se navíc v Německu přiklonila k podpoře autoritářského režimu, zjistilo se, že tento příklon byl důsledkem autoritativní výchovy v rodinách obou zkoumaných tříd, výchovy, jež dala vzniknout mentalitě, kterou Fromm později popsal jako *autoritářský charakter*. To znamenalo další ránu pro marxismus a zejména jeho tezi o spásné úloze proletariátu, ten v očích členů Frankfurtské školy již nadále nemohl naplnit svůj potenciál a stát se subjektem revoluce.⁷⁶

Nutkovou potřebou pro nalezení nového revolučního subjektu později trpěl zejména Herbert Marcuse (1898–1979), německý sociolog a politický filosof, jenž se k institutu přidal v roce 1933, byl to především on, kdo akcentoval potřebu návratu k Hegelově filosofii, jež dle jeho mínění byla

73 Tamtéž, s. 143.

74 VALENTA, Martin. *Revoluce na pořadu dne*. 2011. s. 49.

75 JEFFRIES, Stuart. *Grandhotel nad propastí*. 2022. s. 143–144.

76 VALENTA, Martin. *Revoluce na pořadu dne*. 2011. s. 49–51.

schopna na skutečnosti nahlížet kriticky, čímž se výrazně lišila od tradičních empirických věd etablovaných v anglofonním světě. Návrat k Hegelovi znamenal i návrat k raným Marxovým dílům, jež byla Hegelem silně ovlivněna.⁷⁷

Dlouhou dobu se bezvýsledně o místo v Institutu pro sociální výzkum ucházel i Theodor W. Adorno (1903–1969), německý filosof, sociolog, muzikolog a později jeden z nejvýznamnějších členů Frankfurtské školy, který na toto téma vedl korespondenci s ředitelem Horkheimerem a doufal v uskutečnění vzájemné spolupráce. V mezichase ovšem Adorno přispíval do *Časopisu pro sociální výzkum* (*Zeitschrift für Sozialforschung*), jež institut v období let 1932–1941 vydával, a mohl se tak podílet na vývoji kritické teorie. Jeho snahy nakonec byly úspěšné a k Horkheimerovi se přidal roku 1938 ve Spojených státech amerických, kam byl institut v roce 1934 přesídlen, neboť pouhý rok předtím se politické moci v Německu chopili nacisté, jejichž antisemitismus a odpor ke komunismu nevěstil členům Frankfurtské školy nic dobrého. Horkheimer v New Yorku sjednal dohodu s Kolumbijskou univerzitou o jejím nezávislém propojení s institutem, jehož název byl změněn na *Institut of Social Reserach*. Adornův vstup do institutu předznamenal konec empirických výzkumů a naopak posílení teoretické činnosti.⁷⁸

V roce 1939 Fromm po vleklých roztržkách s Horkheimerem, jež byly cíleně podporované Adornem, opustil institut. Celý spor pramenil z Frommova příklonu k humanismu, idealismu, a hlavně z jeho zpronevření se freudovské tradici,⁷⁹ která v koncipování kritické teorie hrála jednu ze stěžejních rolí. V témže roce byla rozpoutána druhá světová válka, která spolu s nedostatkem finančních prostředků a policejním šetřením ohledně podezření z komunistických machinací razantně utlumila činnost institutu, jež tak byl de facto rozpuštěn a v následujících letech existoval jen symbolicky jako tzv. Horkheimerův kruh.⁸⁰

Poté, co USA v roce 1941 vstoupily do války, se několik členů Frankfurtské školy, jmenovitě Pollock, Marcuse, Löwenthal, Grossmann, Neumann a Kirchheimer, rozhodli odcestovat do Washingtonu, kde pomáhali americké vládě v jejím boji proti nacismu. Jejich analytické služby byly velmi cenné, neboť jakožto němečtí Židé, kteří navíc své životy trávili mimo jiné i kritickým studiem tamější společnosti, disponovali důvěrnými znalostmi o nepříteli a pomohli jej tak porazit.⁸¹

Mezitím se Adorno s Horkheimerem přestěhovali do Kalifornie, kde přečkávali válečné období a začali pracovat na jednom z klíčových textů kritické teorie, jímž je jejich společná kniha *Dialektika osvícenství* (*Dialektik der Aufklärung*), pro širokou veřejnost oficiálně vydaná až v roce 1947. V roce 1941 vyšla i Frommova kniha *Strach ze svobody* (*Escape from Freedom*), jež

77 JEFFRIES, Stuart. *Grandhotel nad propastí*. 2022. s.152–153.

78 VALENTA, Martin. *Revoluce na pořadu dne*. 2011. s. 51–52.

79 JEFFRIES, Stuart. *Grandhotel nad propastí*. 2022. s. 297.

80 VALENTA, Martin. *Revoluce na pořadu dne*. 2011. s. 53.

81 JEFFRIES, Stuart. *Grandhotel nad propastí*. 2022. s. 251.

souhrnně pojednávala o poznacích a výzkumech z období, kdy byl ještě členem institutu, není proto divu, že i přes minulé sváry byla Frankfurtskou školou pozitivně přijata, a dokonce zařazena mezi texty kritické teorie. V období 40. let se Frankfurtská škola věnovala především komplexnímu studiu fašismu a uskutečnila rozsáhlý, empirický projekt výzkumu totalitarismu a antisemitismu v USA, jenž byl sponzorován Americkým židovským výborem, díky tomuto projektu si Frankfurtská škola získala v amerických vědeckých kruzích respekt. Projekt došel ke stejným závěrům jako výzkumy prováděné Frommem ve 30. letech, tedy že dělnická třída v podstatě splynula se střední třídou. Dále se zjistilo, že doposud skryté antisemitické tendence ve Spojených státech jsou ve vzájemné shodě s rasistickým přístupem a nenávisť vůči Afroameričanům a že obojí pramení z *autoritářského charakteru*, jak jej dříve popsal právě Fromm.⁸² Na popud tohoto výzkumu se Adorno zapojil do sestavení tzv. F-škály, testu osobnosti, jenž odhaluje *autoritářský charakter* a sklon jedince propadnout fašismu.⁸³

Po konci druhé světové války došlo k rozštěpení kritické teorie na dvě frakce. Na jedné straně se Adorno, Horkheimer i Pollock vrátili do Frankfurtu, kde v roce 1950 obnovili Institut pro sociální výzkum a Adorno s Horkheimerem se stali jeho novými spoluřediteli. Oba dva se začali od marxismu distancovat. I přesto, že válka skončila a třetí říše byla poražena, sadomasochistický typ osobnosti podporující fašismus byl v Německu stále přítomen, a navíc v něm panoval stav masového popírání odpovědnosti za činy, jichž se Německo v období druhé světové války dopustilo, což je zřejmé i ze skutečnosti, že nově zvolená vláda SRN v čele s Konradem Adenauerem (1876–1967) zaměstnala hojné množství jedinců, kteří za nacistické nadvlády sloužili ve státní správě a justici. Prvořadým úkolem institutu tedy bylo destabilizovat tento trend mlčení a popírání nacistické minulosti.⁸⁴ Institut udržoval blízké styky s americkou okupační mocí, začal se společensky angažovat a důkladně budoval svůj mediální obraz prestižního vědeckého ústavu, jenž svou prací pomáhá německé společnosti čelit její nacistické minulosti a demokratizovat ji. Tento obraz ovšem neodpovídal skutečnosti, což dokazoval empirický výzkumný projekt institutu s názvem *Pokus se skupinami (Gruppenexperiment)* realizovaný mezi lety 1950–1951, jehož výsledky (zveřejněné až v roce 1955, a to jen ty dílčí) odhalovaly, že většina respondentů nechová k demokracii a okupačním mocnostem kladný postoj a stále u nich přetrvává antisemitismus. V roce 1956 pak na institut nastoupil Jürgen Habermas,⁸⁵ z nějž se později stal nejvýznamnější představitel druhé generace Frankfurtské školy.

82 VALENTA, Martin. *Revoluce na pořadu dne*. 2011. s. 54–56.

83 JEFFRIES, Stuart. *Grandhotel nad propastí*. 2022. s. 17.

84 Tamtéž, s. 269–278.

85 VALENTA, Martin. *Revoluce na pořadu dne*. 2011. s. 58–61

Na druhé straně Marcuse a několik dalších členů původního institutu zůstalo v USA. Zatímco Adorno s Horkheimerem ztratili víru v transformování společnosti, Marcuse se naděje nevzdával.⁸⁶ V raných 60. letech se snažil přepracovat marxistickou nauku tak, aby se obešla bez proletariátu a s ním spojeného třídního boje, o totéž se pokoušel i Habermas.⁸⁷ Výsledkem Marcuseho snažení byla studie *Jednorozměrný člověk (One-Dimensional Man)* vydaná roku 1964, která spolu s jeho dřívější knihou *Eros a civilizace (Eros and civilization)* z roku 1955 našla oblibu u globálního, levicově orientovaného, studentského protestního hnutí, zároveň se obě práce staly významným ideovým zdrojem pro formující se novou levice.⁸⁸ Marcuse se tak těšil mezi evropským i americkým studentstvem protestujícím proti válce ve Vietnamu, rasismu a americkým tradičním hodnotám mimořádné oblibě, i přesto, že odmítal označení *Otec nové levice*, dočasně podlehl euforii, jež toto hnutí doprovázela a věřil, že v dohledné době bude dosaženo nerepresivní společnosti.⁸⁹

Marcuseho optimismus však zbytek Frankfurtské školy sídlící v Německu nesdílel. Hnutí Socialistického svazu německých studentů (Sozialistischer Deutscher Studentenbund – SDS) sice členové institutu podporovaly, ale jeho praktiky nikoliv, Habermas je označil za *levicový fašismus* a Adorno jeho označení nevyvracel. Podle nich i přesto, že se SDS a s ním i nová levice prezentovaly jako odpůrci autoritářství, ve skutečnosti samy vytvářely a uplatňovaly podobně omezující a utlačující struktury, jež se snažily odstranit. Adorno navíc v příslušnicích těchto skupin spatřoval autoritářský charakter. Tyto i další skutečnosti vedly k tomu, že se Adorno stal objektem kritiky a útoků ze strany členů SDS. Považovali jej za příliš umírněného,⁹⁰ vyčítali mu jeho neangažovanost – že místo praxe volí teorii.⁹¹ Horkheimer byl studentským hnutím rovněž zavržen, kritizovali ho za podporu války ve Vietnamu a obecně za jeho kladný, až propagátorský postoj k USA. Přízeň studentského hnutí ztratil dokonce i Marcuse, neboť podobně jako Adorno ustrnul v teorii.⁹²

Etablování Frankfurtské školy odráží turbulentní historii 20. století. Z původně marxistického výzkumného centra se pod vlivem doby zrodil zcela nový teoretický směr neomarxismu, který poskytl kritický náhled na kulturu moderní společnosti. I přes názorové rozdíly mezi svými členy vytvořila Frankfurtská škola bohatý intelektuální odkaz v podobě kritické teorie, jež podobně jako klasický marxismus ovlivnila vědecké obory i společenská hnutí za lepší společnost.

86 JEFFRIES, Stuart. *Grandhotel nad propastí*. 2022. s. 285.

87 Tamtéž, s. 309.

88 VALENTA, Martin. *Revoluce na pořadu dne*. 2011. s. 64.

89 JEFFRIES, Stuart. *Grandhotel nad propastí*. 2022. s. 14.

90 Tamtéž, s. 12–14.

91 Tamtéž, s. 350.

92 VALENTA, Martin. *Revoluce na pořadu dne*. 2011. s. 206–209.

3.3 Kritická teorie Frankfurtské školy

Označení *kritická teorie (společnosti)* je odvozeno od eseje Maxe Horkheimera *Tradiční a kritická teorie (Traditionelle und kritische Theorie)* z roku 1937. Horkheimer v této eseji uznává, že se tradiční teorie zasloužila o zlepšení materiálního zaopatření lidstva, ale namítá, že přitom nezohledňovala jedince ani společnost.⁹³ Hlavním předmětem kritiky tradiční teorie se stal její pozitivismus, jenž na studované jevy současné společnosti nahlíží nekriticky a má tendenci je naturalizovat, čímž ospravedlňuje status quo⁹⁴ kapitalistické společnosti. Horkheimer pokládal kapitalismus za nehumánní systém, jehož výrobní vztahy jsou novou formou barbarství. V zájmu lidské emancipace je tudíž dle Horkheimera nutné tradiční teorii a s ní i kapitalismus překonat, a to prostřednictvím teorie, jež bude na skutečnost nahlížet kriticky a povede tak k vybudování spravedlivější společnosti.⁹⁵ Po vzoru Hegela a Marxe přijala kritická teorie dialektiku jako hlavní metodu svého bádání a rovněž se snažila o propojení teorie s praxí,⁹⁶ což se ale nepodařilo. Kritická teorie nevyvracela tvrzení klasického marxismu o klíčové roli ekonomiky v kapitalistickém systému,⁹⁷ ale vytýkala mu, že nezohledňuje roli společenské *nadstavby* pro buržoazní nadvládu. Tato skutečnost přiměla členy Frankfurtské školy k zaměření svého studia na psychoanalýzu a obecně na ty stránky lidské osobnosti, jež nemohou být uspokojeny jen zajištěním ekonomického blahobytu.⁹⁸

3.3.1 Úvahy o fašismu

V rámci kritiky a snahy o obrodu osvícenství, jež se dle Adorna s Horkheimerem zvrátilo ve svůj protiklad a uvrhlo lidstvo „do nového druhu barbarství“⁹⁹, věnovala Frankfurtská škola obzvláště výraznou pozornost otázkám fašismu a antisemitismu. Zodpovězení těchto otázek pro ně mohlo nabývat až bytostné důležitosti, což v kontextu 30. a 40. let 20. století a především ze skutečnosti, že se jednalo o německé marxisty a Židy, není překvapivé. Ohledně fašismu a jeho etablování v německé společnosti panovaly mezi členy institutu rozdílné názory, nejvíce se však ujala Frommova analýza, která za úspěchem fašismu v Německu viděla především dva faktory: ekonomickou zaostalost a sadomasochismus. I navzdory tomu, že se Německo posunulo od raného k monopolnímu kapitalismu, společenský charakter maloburžoazní třídy v rozporu s Marxovou tezí setrval, a jelikož v moderním světě tato třída již nedisponovala žádnou ekonomickou ani politickou mocí, ale zároveň z podstaty své sadomasochistické povahy nebyla s to svůj osud změnit, prahla po autoritářské osobnosti silného vůdce, ztělesněné Hitlerem, jež by uskutečnila její naděje na lepší

93 VALENTA, Martin. *Revoluce na pořadu dne*. 2011. s. 93.

94 MCLELLAN, David. *Marxism after Marx: An Introduction*. 1998. s. 286.

95 VALENTA, Martin. *Revoluce na pořadu dne*. 2011. s. 93.

96 STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. 2000, s. 474.

97 MCLELLAN, David. *Marxism after Marx: An Introduction*. 1998. s. 284.

98 Tamtéž, s. 286.

99 ADORNO, Theodor W. a Max HORKHEIMER. *Dialektika osvícenství*. 2009. s. 11.

budoucnost.¹⁰⁰ Marcuse si ve své esejí *Boj proti liberalismu v totalitním pojetí státu (Der Kampf gegen den Liberalismus in der totalitären Staatsauffassung)* z roku 1934 všímá jistých paralel mezi fašismem a liberalismem, a to i přesto že fašismus proti liberalismu vždy ostře vystupoval, ale jak Marcuse podotýká, fašismus jako *liberální* označuje vše vůči čemu se vymezuje, mimo jiné i například marxismus, jenž je ovšem jejich společným nepřítelem. Odsouzení liberalismu se tak ve fašistickém pojetí jeví být jen rétorickou figurou nového světonázoru pro získání přízně. Ta nejdůležitější paralela ovšem spočívá v tom, že fašistická rétorika mystifikující pravý obsah liberalismu má zakrývat svou vlastní kapitalistickou strukturu ekonomické základny, jež je s tou liberální totožná.¹⁰¹ Fašismus je tedy dle Marcuseho vyvrcholením liberalismu v rámci stejného společenského řádu – monopolního kapitalismu.¹⁰²

Jakou roli v tom ale hrál antisemitismus? Adorno s Horkheimerem tomuto problému ve své *Dialektice osvícenství* věnovali celý oddíl. Základ antisemitismu spatřují ve falešné projekci. Z jejich analýzy vyplývá, že moderní forma antisemitismu není exkluzivní záležitostí nacismu jako takového, nýbrž má svůj dějinný počátek v kapitalistickém systému, jenž v posledku nutně budí zdání, že sféra oběhu, ve které byli Židé vždy silně zastoupeni, je zodpovědná za vykořisťování a ekonomickou nespravedlnost. V dřívějších epochách byli Židé chráněni vládnoucími třídami, neboť jim sloužili jako zprostředkovatelé pro implementaci kapitalismu, za což sklízeli nenávisť všech těch, kteří byli kapitalismem deklasováni a trpěli pod jeho nadvládou. V době, kdy sféra oběhu ztrácí svůj politicko-ekonomický vliv a kapitál se propojuje se státním aparátem, ztrácí Židé svou ochranu, ale zarytá nenávisť a stereotypy přetrvávají a jsou racionalizovány. Antisemitismus pro nacistické panství hrál klíčovou roli, sloužil jako prostředek k odvracení pozornosti od skutečných příčin společenskoekonomických nerovností, jako levný prostředek korupce a jako zastrašující příklad. Pronásledování Židů bylo nezbytným ventilem pro uvolnění napětí, agrese, zlosti a posilovalo patologickou sounáležitost.¹⁰³

3.3.2 Úvahy o kultuře a společnosti

Během svého exilu ve Spojených státech si frankfurtští myslitelé všímali určitého sklonu americké masové kultury k autoritářství a totalitarismu, jejich hypotézy jim navíc potvrzovaly výsledky empirického výzkumu provedeném ve 40. letech, o kterém byla řeč výše. Adorno s Horkheimerem zastávali názor, že masová kultura je v době monopolního kapitalismu velmi homogenní, neboť kulturní průmysl za pomoci nejrůznějších technologií vytváří napříč všemi médii uniformní produkty. Rovněž si všímali, že kulturní centra a instituce v různých zemích mezi sebou vykazují

100 JEFFRIES, Stuart. *Grandhotel nad propastí*. 2022. s. 197–199 a 252–254.

101 MARCUSE, Herbert. *Příslib štěstí*. s. 171–175.

102 MCLELLAN, David. *Marxism after Marx: An Introduction*. 1998. s. 290.

103 ADORNO, Theodor W. a Max HORKHEIMER. *Dialektika osvícenství*. 2009. s. 169–193.

nápadné podobnosti, a to bez ohledu na politický systém daných zemí. Technologie a masová kultura tak slouží jako nástroj, jehož prostřednictvím ekonomické elity uplatňují svou kontrolu nad společností.¹⁰⁴ Kulturní průmysl vytváří iluzi, že reaguje na preference spotřebitelů, zatímco ve skutečnosti tyto preference sám vytváří, čímž dochází k jakémusi ideologickému kompromisu. Jedinci, kteří s tímto systémem nejsou konformní, čelí ekonomickému a následně i psychickému vyloučení.¹⁰⁵ Strach z izolovanosti v jedincích posiluje potřebu integrace, kterou mu poskytuje právě kulturní průmysl, coby dobrotivá autorita, která po jedincích vyžaduje jen jejich podvolení.¹⁰⁶ A právě v tomto aspektu masové kultury spatřovali Adorno s Horkheimerem paralelu mezi USA a nacistickým Německem.

Marcuse s Adornovým a Horkheimerovým pohledem na masovou kulturu v zásadě souhlasil. Dle něj samotného jsou ekonomické, politické a kulturní struktury společnosti v dnešní době natolik provázané, že je už od sebe nelze oddělit.¹⁰⁷ Moderní průmyslovou společnost pokládal i navzdory demokratickému systému vlády za jednorozměrnou, nesvobodnou, totalitní a iracionální, příčinu viděl v technologickém rozvoji.¹⁰⁸ Ten je sice základním předpokladem pro humanitní rozvoj, ale sám o sobě ho automaticky neuskutečňuje.¹⁰⁹ V současnosti slouží technologický pokrok společenskému systému zejména k legitimizaci sebe sama tím, že neustále zvyšuje životní standard individuí; odpor vůči stávajícímu systému se tak stává společensky nesmyslným, a to zejména za předpokladu, že by vedl k zhoršení materiálních podmínek a narušení stability celku.¹¹⁰

K tomu přispívá tvorba tzv. *falešných potřeb*. Nad těmito potřebami nemají jedinci kontrolu, jsou jim vnucovány společností s cílem je ovládat, jsou novou formou sociální kontroly. Jedná se například o touhu po produktech propagovaných v reklamách či snahy napodobovat chování a preference ostatních jedinců.¹¹¹ Pod vlivem médií a reklamní propagandy dochází i k přeměně jazyka, ten již není s to kriticky posuzovat realitu, je čistě funkcionální a stává se rovněž nástrojem kontroly, a to podobným způsobem, jakým ho líčil George Orwell ve svém dystopickém románu *1984*.¹¹² Vládnoucí systém prostřednictvím falešných potřeb a funkcionalizováním jazyka vytváří jednorozměrné chování a jednorozměrné myšlení, čímž zbavuje individua schopnosti kritického uvažování a reflexe. Spolu s rostoucím životním standardem si tak získává jejich konformitu a zajišťuje se tak proti protestu a alternativám.

104 ADORNO, Theodor W. a Max HORKHEIMER. *Dialektika osvícenství*. 2009. s. 123–124.

105 Tamtéž, s. 134–135.

106 Tamtéž, s. 154.

107 MARCUSE, Herbert. *Psychoanalýza a politika*. 1969. s. 17.

108 MARCUSE, Herbert. *Jednorozměrný člověk*. 1991. s. 32.

109 MARCUSE, Herbert. *Psychoanalýza a politika*. 1969. s. 39–40.

110 MARCUSE, Herbert. *Jednorozměrný člověk*. 1991. s. 32.

111 Tamtéž, s. 34–35.

112 Tamtéž, s. 83–86.

V tomto kontextu Marcuse rozvíjí koncept *repressivní tolerance*. Současná forma tolerance v demokratických zemích je dle Marcuseho nástroj útlaku, skrze který se udržuje status quo.¹¹³ I přesto, že jsou ve veřejném diskurzu zastoupeny menšinové zájmy, nemají sebemenší možnost být prosazeny, ale jejich přítomnost má potvrzovat, že je společnost liberální.¹¹⁴ Důvodem, proč opoziční názory nemohou být prosazeny je zakotven jednak v rostoucím životním standardu většiny obyvatelstva,¹¹⁵ a jednak ve skutečnosti, že je tato většina soustavně indoktrinována životními podmínkami a způsobem myšlení, který skrze své technické panství a instituce vytváří vládnoucí třída.¹¹⁶ Většinové zájmy, ty jediné, které jsou prosazovány, tedy nejsou skutečně zájmy většiny obyvatelstva, ale výplodem malé skupiny soukromých subjektů disponujících ekonomickou a politickou mocí, jež umožňují jen takové změny, které neohrožují základní strukturu stávajícího systému.¹¹⁷

3.3.3 Úvahy o společenské změně

Řešení tohoto stavu se může někomu jevit jako kontroverzní, neboť Marcuse navrhuje program *osvobozující tolerance*, který zahrnuje omezení svobody projevu a shromažďování skupinám podporujícím agresivní politiku, militarismus, nacionalismus, diskriminaci na základě rasy či náboženství a také i těm skupinám, které se staví proti rozvoji veřejných služeb, sociálního zabezpečení a zdravotní péče.¹¹⁸ Rovněž zahrnuje i reformu učebního plánu univerzit, Marcuse pokládá za nutné postavit proti převládajícímu pozitivismu kritickou opozici.¹¹⁹ Marcuse pro nápravu současné mocenské nerovnováhy nežadá jen rovnoměrné zastoupení pravice a levice v masových médiích, ale vyžaduje, aby levice převažovala.¹²⁰ Intolerance vůči pravici má oslabit indoktrinaci obyvatel a umožnit jim objevit alternativní pohled.

V minulých částech již bylo zmíněno, že empirické projekty Frankfurtské školy ukázaly, že proletariát, tak jak jej líčil Marx, už neexistuje. Většina členů institutu tak ztratila víru v revoluci a emancipaci lidstva, ovšem až na Marcuseho.¹²¹ Ten za klíčové hybatele společenských změn, s potenciálem stát se novým subjektem revoluce, považoval globální studentská hnutí a novou levici. Výhodu Nové levice spatřoval v tom, že se, až na pár menších skupin, nehlasí k ortodoxnímu marxismu a socialismu, k veškerým ideologiím zachovává skeptický postoj, není orientovaná na dělnickou třídu, a ji samotnou nelze ani jako třídu definovat. Sdružuje intelektuály, básníky, spisovatele, aktivisty za občanská práva a mladé lidi, včetně radikálních skupin a apoliticky se

113 MARCUSE, Herbert. *Příslib štěstí*. s. 323.

114 Tamtéž, s. 325.

115 Tamtéž, s. 332.

116 Tamtéž, s. 336.

117 Tamtéž, s. 339.

118 Tamtéž, s. 337.

119 MARCUSE, Herbert. *Psychoanalýza a politika*. 1969. s. 58.

120 MARCUSE, Herbert. *Příslib štěstí*. s. 350.

121 MCLELLAN, David. *Marxism after Marx: An Introduction*. 1998. s. 286.

tvářících subkultur typu hippies. Za další subjekty opozice stávajícího režimu považoval Marcuse marginalizované skupiny, rasové a národnostní menšiny, jejichž potřeby není systém s to a ani ochoten uspokojovat. Ovšem tyto skupiny často nejsou politicky organizované a mohou být i ve vzájemném konfliktu. Většinou nemají ani klíčové postavení ve výrobním procesu, a proto nemohou být vnímány jako potenciální revoluční síla. V globálním měřítku by však tyto masy mohly být považovány za nový proletariát a představovat tak pro světový kapitalistický systém skutečnou hrozbu. Opozici Marcuse viděl i na opačném konci společenského spektra, v privilegovaných jedincích, jejichž vědomí a instinkty se vymykají společenské kontrole. V lidech, kteří si uvědomují rostoucí rozpory ve společnosti a cenu, kterou stát blahobytu vyžaduje.¹²²

Marcuse byl přesvědčen, že tyto utiskované menšiny mají v rámci svého odporu proti systému právo využít i nelegální metody za předpokladu, že ty legální selhaly. Každý právní systém totiž slouží k udržení stávající společenské hierarchie. Skupiny, které proti tomuto systému bojují, tak činí proto, že pod jeho nadvládou trpí. Jejich cílem není osobní prospěch nebo odplata, ale uznání jejich lidskosti.¹²³ O možném úspěchu transformace společnosti Marcuse píše takto:

„Není to však nic než šance. Kritická teorie společnosti nemá žádné pojmy, které by mohly překlenout propast mezi přítomností a její budoucností; tím, že nic neslibuje a neukazuje žádný úspěch, zůstává negativní.“¹²⁴

4 "Neomarxismus" české politicko-mediální rétoriky

V raných 90. letech 20. století byla v USA vydána esej *Frankfurtská škola a politická korektnost* (*The Frankfurt School and 'Political Correctness'*), jejímž autorem je Michael Minnicino. Ve své eseji představil novou konspirační teorii, podle které příslušníci Frankfurtské školy vytvořili tzv. *kulturní marxismus*. Minnicino tvrdil, že skrze prosazování myšlenek jako je multikulturalismus, politická korektnost, přijetí homosexuality a různých kolektivistických ekonomických přístupů se *kulturní marxismus* snaží rozvrátit tradiční společenské hodnoty.¹²⁵ Tato konspirační teorie našla podporu u radikální i konzervativní pravice a její vliv lze sledovat i v českém politicko-mediálním prostředí, kde se v podobě termínu *neomarxismus* stala dnes již běžnou rétorickou figurou.

Za účelem zmapování významového posunu termínu *neomarxismus* v českém diskurzu, bylo analyzováno 30 volně dostupných internetových článků z období let 2017–2021, které v sobě tento termín explicitně obsahovaly. Články pocházejí z 6 různých internetových periodik, cílem bylo rovnoměrně zastoupit tři perspektivy: levicovou, pravicovou a mainstreamovou. Z každé

122 MARCUSE, Herbert. *Psychoanalýza a politika*. 1969. s. 54–56.

123 MARCUSE, Herbert. *Příslib štěstí*. s. 348.

124 MARCUSE, Herbert. *Jednorozměrný člověk*. 1991. s. 190.

125 JEFFRIES, Stuart. *Grandhotel nad propastí*. 2022. s. 16–17.

perspektivy bylo vybráno 10 článků. Pro reprezentaci levicové perspektivy byl vybrán *Deník Referendum* a *Deník Alarm*; pro reprezentaci pravice pak *Konzervativní noviny* a deník *Neviditelný pes*; a pro reprezentaci mainstreamových médií byly vybrány zpravodajské portály *iDNES.cz* a *Novinky.cz*. Seznam všech analyzovaných článků je k nalezení v sekci použité literatury.

V rámci všech tří perspektiv se v souvislosti s termínem *neomarxismus* vyskytuje s relativně pravidelnou frekvencí následující terminologie nebo její alternativní označení: kultura a kulturní válka (6 výskytů); ohrožení či rozvrat tradičních, křesťanských nebo západních hodnot (12 výskytů); odpor k tradiční rodině (5 výskytů); snaha zničit západní kulturu nebo kapitalismus (5 výskytů); imigrace (8 výskytů); menšiny (11 výskytů); feminismus a práva žen (7 výskytů); homosexualita, homosexuální sňatky a LGBT komunita (8 výskytů); gender/genderová ideologie (13 výskytů); Evropská unie a její politika (7 výskytů); multikulturalismus (6 výskytů); environmentalismus (4 výskytů); politická korektnost (5 výskytů); progresivismus (4 výskytů); levicový liberalismus (4 výskytů).

Z pravicové perspektivy je neomarxismus pokládán za ohrožení či přímo rozvrat tradičních, křesťanských či obecně západních hodnot. Neomarxismus je buď prezentován jako zastřešující ideologický termín, který v sobě zahrnuje multikulturalismus, politickou korektnost, feminismus, genderová hnutí, odpor k tradiční rodině a západní civilizaci; podporu imigrace, práv menšin a LGBT komunity, environmentalismus, anebo se jen volně vedle těchto konceptů vyskytuje. Všechny tyto koncepty jsou pak pojímány například jako „*pro normální lidi zbytečné a nesmyslné ideály*“¹²⁶ a jejich podstata je dezinterpretována, například *rozšiřování práv příslušníků LGBT komunity* se přeformuluje na „*homosexuálům dávají větší práva než normálním lidem*“¹²⁷. Čtyři články se explicitně zmiňují o Frankfurtské škole a některé i o Lukácsovi nebo Gramscim. Většinou správně identifikují obrat pozornosti těchto myslitelů od ekonomické základny ke společenské nadstavbě. Esej *Nepodceňujme neomarxismus* přímo reaguje na Marcuseho teorii represivní tolerance a vede s ní polemiku z konzervativní pravicové perspektivy.¹²⁸ Esej *O neomarxismu a fabianismu* rozvíjí konspirační teorii o propojení Frankfurtské školy s myšlenkami fabianismu, tvrdí, že neomarxisté infiltrovali univerzitní prostředí a skrze manipulaci vkládají svou ideologii do mysli studentů a v současnosti ovládají i EU.¹²⁹ Článek *Hledání nepřátel pokroku pokračuje: praktická příručka neomarxistického agitátora* naopak tvrdí, že neomarxismus vzešel od ruských bolševiků.¹³⁰ Pro termín *neomarxista* se používají různá alternativní označení typu „*kulturní*

126 PODRACKÝ, Vlastimil. *ESEJ: Západ, nebo Východ?* Neviditelný pes. 2018.

127 Tamtéž

128 VOTRUBA, Adam. *ESEJ: Nepodceňujme neomarxismus*. Neviditelný pes. 2020.

129 CHRASTINA, Pavel. *ESEJ: O neomarxismu a fabianismu*. Neviditelný pes. 2020.

130 MALÝ, Martin. *Hledání nepřátel pokroku pokračuje: praktická příručka neomarxistického agitátora*. Konzervativní noviny. 2020.

*marxisté, progresivisté, levicoví pokrokáři, nová levice, moderní levice*¹³¹. Článek *A co kdyby to s tím neomarxismem byla pravda?* krom zmínky o Frankfurtské škole a dalších původních neomarxistických myslitelů připouští, že termín neomarxismus je nadužívaný.¹³²

Levicová perspektiva převážně reaguje na pravicové teze. Všechny analyzované články pokládají neomarxismus za pouhou rétorickou figuru, za nálepku, kterou konzervativní a radikální příslušníci pravice dávají svým politickým oponentům a všem těm, kteří podporují progresivní směřování společnosti, a to za účelem jejich diskreditace. Tři články dokládají, že termín neomarxismu se v českém prostředí objevil poprvé na stránkách neonacistického webu White Media, odkud jej převzal Tomio Okamura, předseda hnutí SPD, a rozšířil do politicko-mediálního diskurzu. Čtyři články pokládají pravicové užívání termínu neomarxismus za snahu evokovat hrozbu spojenou s bývalým komunistickým režimem České republiky. Článek *Neomarxismus: konspirační teorie našťvaných otců* pokládá celou záležitost ohledně termínu neomarxismus za mezigenerační střet. Udává, že proti neomarxismu a všemu s ním spojenému vystupují především ekonomicky zajištění muži kolem 50 let, kteří se snaží o udržení statusu quo.¹³³ Pouze dva články zmiňují Frankfurtskou školu. Autor článku *Mussoliniho cestu k moci doprovázelo násilí, ale i nerozhodnost socialistů* nabádá k omezení politických nálepek jako je neomarxista nebo fašista, varuje, že jestli se objeví skutečná hrozba v podobě fašismu, nebude se brát příliš vážně.¹³⁴

V prostoru mainstreamových médií se problematice neomarxismu věnují jen tři články. Článek *Neomarxismus: co to krucipísek je?* poznamenává, že definovat neomarxismus jako jednotný filosofický systém není jednoduché, místo toho přikládá seznam nejrůznějších konceptů, které jsou s neomarxismem konvenčně spojovány.¹³⁵ Článek *Českem obchází strašidlo neomarxismu, děsí Duku i Pohlreicha* zmiňuje některé členy Frankfurtské školy, včetně Marcuseho, a jejich odklon od třídního boje k studiu kulturních jevů. Rovněž jako levicová perspektiva pokládá neomarxismus za nic neříkající nálepku, zavedenou neonacisty z webu White Media, kterou používá zejména Tomio Okamura.¹³⁶ Nejautoritativnější výklad současného používání termínu neomarxismus nabídl ve svém článku český filosof Michael Hauser. Pojednává v něm o konspirační teorii z 90. let vzniklou v USA, o jejím šíření v českém prostředí neonacisty z webu White Media, o tom, že toto označení slouží radikálním konzervativcům k prosazení návratu k národnímu státu. Zmiňuje Gramsciho i představitele Frankfurtské školy a jejich práci. Souhlasí, že neomarxismus je pouhou nálepkou, kterou dávají radikální konzervativci levicovým liberálům, kteří se navíc od Frankfurtské školy

131 BŘICHÁČEK, Tomáš. *POLITIKA: Vzpamatuj se, ODS!*. Neviditelný pes. 2018.

132 KVAPILÍK, Jakub. *A co kdyby to s tím neomarxismem byla pravda?*. Konzervativní noviny. 2020.

133 FIALA, Jaroslav. *Neomarxismus: konspirační teorie našťvaných otců*. Deníkalarm.cz. 2018.

134 BĚLÍČEK, Ondřej. *Mussoliniho cestu k moci doprovázelo násilí, ale i nerozhodnost socialistů*. Deníkalarm.cz. 2021.

135 ČÁBELKA, Štěpán. *Neomarxismus: co to krucipísek je?*. iDNES.cz. 2021.

136 HÁJEK, Adam. *Českem obchází strašidlo neomarxismu, děsí Duku i Pohlreicha*. iDNES.cz. 2018.

distancují.¹³⁷ Článek sociologa Jana Kellera se snaží navodit analogii mezi Marxovým dílem a křesťanstvím, zmiňuje i Marcuseho a jeho pojetí represe, neomarxisté jsou podle něj lidé, kteří každou společenskou instituci pokládají za represivní a chtějí se jí tudíž zbavit.¹³⁸ Zbylé články pak už jen dokládají, že někteří čeští politici užívají termínu neomarxismus jako rétorické figury k označení všeho proti čemu se vymezují.

Původně termín neomarxismus označoval různé teoretické směry v oblasti filosofie, sociologie a ekonomie vzniklých v prostředí západní Evropy a Ameriky v průběhu 20. století. Výsledky analýzy ukazují, že v současném českém diskurzu nabývá termín neomarxismus charakteru konspirační teorie, pod kterou se skrývají všemožné progresivní společenské tendence, jež pravicově smyšlejší politické subjekty pokládají za ohrožení západní civilizace a tradičních hodnot. Z hlediska současné politické rétoriky se jedná o značně nadužívaný a obsahově vyprázdněný termín. Slouží jako negativní označení, jímž se zejména konzervativní a radikální příslušníci politické pravice snaží diskreditovat určité politické názory a postoje spojených s politickou levicí a liberalismem. Označení neomarxismus má také navodit konotaci s bývalým komunistickým režimem České republiky a vyvolat tak strach a odpor, což znemožňuje případné kvalitativní společenské změny. Termín Neomarxismus se tak podobně jako termín socialismus stal kvůli propagandistickým tendencím diskreditujícím označením, kterým se společenské elity v kapitalistickém systému snaží zajistit konformitu se stávajícím statusem quo.¹³⁹ V rámci zkoumaného období neprodělal termín neomarxismus prakticky žádnou sémantickou změnu, lze proto předpokládat, že současné paradigma zůstane na nějakou dobu v českém diskurzu nezměněné.

137 HAUSER, Michael. *Esej Michaela Hausera: Plíživá konzervativní revoluce a neomarxismus*. Novinky.cz. 2020.

138 KELLER, Jan. *Jan Keller: Marx věčně nepochopený*. Novinky.cz. 2018.

139 CHOMSKY, Noam. *Disident Západu*. 2014. s. 179–180.

Závěr

Výsledky analýzy odhalily významný posun ve významu a použití termínu *neomarxismus* oproti jeho původnímu akademickému kontextu. Zjistilo se, že v současném českém diskurzu se *neomarxismus* stal převážně politickým nástrojem, často používaným bez jasné definice nebo vztahu k původnímu významu. Pravicově orientovaní politici a média jej často používají jako rétorickou figuru k označení širokého spektra progresivních myšlenek a hnutí, které považují za hrozbu pro tradiční hodnoty a západní civilizaci. Naproti tomu levicově orientovaná média a akademici kritizují toto použití jako zjednodušující a zavádějící. Analýza také potvrdila, že termín *neomarxismus* je v českém prostředí spojen s konspirační teorií *kulturního marxismu*, která má kořeny v americkém politickém diskurzu 90. let. Toto spojení přispívá k dalšímu zkreslení původního významu termínu a jeho použití jako nástroje politické polarizace. Důležitým zjištěním je, že nadužívání a zjednodušování termínu *neomarxismus* může bránit konstruktivní debatě o společenských otázkách a potenciálně omezovat prostor pro progresivní změny. Termín se stal jakýmsi strašákem, který může být použit k diskreditaci různých myšlenek a hnutí bez ohledu na jejich skutečný obsah nebo cíle. V průběhu zkoumaného období nebyly zaznamenány významné sémantické změny v používání termínu, což naznačuje, že současné paradigma a jeho použití může v českém diskurzu přetrvávat i v blízké budoucnosti. Tato Bakalářská práce tak přispívá k lepšímu porozumění dynamiky politické komunikace v České republice a ukazuje, jak se původně akademické pojmy mohou transformovat v nástroje politické rétoriky. Pro budoucí výzkum by bylo přínosné sledovat, zda a jak se bude používání termínu *neomarxismus* dále vyvíjet, a jak tento vývoj ovlivní širší politický diskurz v zemi. Závěrem lze říci, že kritická reflexe používání takových termínů je důležitá pro zachování kvality politické debaty a pro podporu informovaného a nuancovaného přístupu k složitým společenským otázkám.

Seznam použitých zdrojů

Monografie

- ADORNO, Theodor W. a Max HORKHEIMER. *Dialektika osvícenství: filosofické fragmenty*. Praha: OIKOYMENH, 2009. Knihovna novověké tradice a současnosti, sv. 68. ISBN 978-80-7298-267-7.
- HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. 4. vyd. Přeložil Zdeněk MASOPUST. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008. ISBN 978-80-7380-137-3.
- HEYWOOD, Andrew. *Politologie*. 3. vyd. Přeložil Zdeněk MASOPUST. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008. ISBN 978-80-7380-115-1.
- CHOMSKY, Noam. *Disident Západu*. Praha: Karolinum, 2014. Politeia. ISBN 978-80-246-2629-1.
- JEFFRIES, Stuart. *Grandhotel nad propastí: životy myslitelů frankfurtské školy*. Přeložil Petr FANTYS. Brno: Host, 2022. ISBN 978-80-275-0830-3.
- LENIN, Vladimír Il'jič. *Stát a revoluce. Na pomoc marxisticko-leninské přípravě*. Praha: NV, 1971.
- LISÝ, Marek. *Německá revoluce 1918/1919 - role SPD: úspěšná demokratická přestavba, či zahozená šance?* Bakalářská práce, vedoucí Handl, Vladimír. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Katedra německých a rakouských studií, 2008.
- MARCUSE, Herbert. *Jednorozměrný člověk: Studie o ideologii rozvinuté industriální společnosti*. Praha: Naše vojsko, 1991. ISBN 80-206-0075-2.
- MARCUSE, Herbert. *Příslib štěstí*. Autor úvodu Martin PROFANT. Praha: Epoque, 2017. ISBN 978-80-7557-102-1.
- MARCUSE, Herbert. *Psychoanalýza a politika*. Praha: Svoboda, 1969.
- MARX, Karl a ENGELS, Friedrich. *Komunistický manifest*. Přeložil Ivan OLBRACHT, autor úvodu Ivan HRŮZA. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1970.
- MARX, Karl. *Ekonomicko - filosofické rukopisy z roku 1844*. Praha: SNPL, 1961.
- MCLELLAN, David. *Marxism after Marx: An Introduction*. 3. London: MacMillan, 1998. ISBN 0-333-72207-8.
- PETRUSEK, Miloslav. *Texty z pozůstalosti. 1, Marx, marxismus a sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2014. ISBN 978-80-7419-173-2.

ROWSON, Martin; MARX, Karl a ENGELS, Friedrich. *Komunistický manifest*. Přeložil Viktor JANIŠ, přeložil Ladislav ŠTOLL. Praha: Práh, 2019. ISBN 978-80-7252-816-5.

VALENTA, Martin. *Revoluce na pořadu dne: kritická teorie Frankfurtské školy a její recepce v německém protestním levicovém hnutí šedesátých let dvacátého století, Frakci Rudé armády a německé strany Zelených: diskursivní analýza*. Teritoria, sv. 4. Praha: Matfyzpress, 2011. ISBN 978-80-7378-153-8.

Elektronické zdroje

ADIKBI, Owen. *Myšlenky, které měnily svět*. Praha: Albatros, 2003. ISBN 80-00-01249-9.

Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:579b9360-6713-11e3-8387-001018b5eb5c>

BAKALÁŘ, Petr. *Tabu v sociálních vědách*. Praha: Votobia, 2003. ISBN 80-7220-135-2. Dostupné

také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:fdb73fcdad14553c160c97e2f4ed5f95>

DRULÁK, Petr. *Teorie mezinárodních vztahů*. Praha: Portál, 2003, s. 112. ISBN 80-7178-725-6.

Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:7a55c390-c96f-11e2-9592-5ef3fc9bb22f>

HÁJEK, Miloš. *Německo v letech 1918-1939: listopadová revoluce : výmarská republika : fašistická diktatura*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1957. Dostupné také z:

<https://ndk.cz/uuid/uuid:04053300-1e1b-11e8-bdb0-005056827e51>

JANDOUREK, Jan. *Úvod do sociologie*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-749-3. Dostupné také

z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:291acd60-633f-11e5-b7b1-5ef3fc9ae867>

LINHART, Jiří, Alena VODÁKOVÁ a Pavel KLENER. *Velký sociologický slovník*. Praha:

Karolinum, 1996. sv. 1. ISBN 80-7184-164-1. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:93c77d70-3622-11e4-8413-5ef3fc9ae867>

LENIN, Vladimír Il'jič a Vladimír KRECHLER. *Imperialismus jako nejvyšší stadium kapitalismu*.

Praha: Svoboda, 1972. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:d6c8d230-89fb-11e5-ac67-005056827e51>

MACEK, Josef. *Dědictví marxismu*, 2/1991. Praha: Karolinum, 1992. Dostupné také z:

<https://ndk.cz/uuid/uuid:9a095550-4443-11e7-966f-005056820560>

MARX, Karl, Friedrich ENGELS a Pavel LEVIT. *Německá ideologie, [Díl] 1: Feuerbach :*

protiklad materialistického a idealistického nazírání. Praha: Svoboda, 1952. Dostupné také z:

<https://ndk.cz/uuid/uuid:d362c3f0-a3a5-11ed-8232-005056827e52>

STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000, s. 379. ISBN 80-7192-500-4. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:5148bea0-9512-11e5-bf6c-005056825209>

Seznam analyzovaných článků

BĚLÍČEK, Ondřej. *Mussoliniho cestu k moci doprovázelo násilí, ale i nerozhodnost socialistů*. Deníkalarm.cz. 2021. [Online] Dostupné z: <https://denikalarm.cz/2021/04/mussoliniho-cestu-k-moci-doprovazelo-nasili-ale-i-nerozhodnost-socialistu/>. [cit. 2024-07-08].

BENDA, Marek. *Je neoliberalismus „neomarxismem“ levice?*. Deník Referendum. 2018. [Online] Dostupné z: <https://denikreferendum.cz/clanek/27988-je-neoliberalismus-neomarxismem-levice>. [cit. 2024-07-08].

BITTNER, Petr. *A ten znáte, jak estébák zpod duchny s postbrežněvovci varuje před marxismem?*. Deník Referendum. 2021. [Online] Dostupné z: <https://denikreferendum.cz/clanek/33094-a-ten-znate-jak-estebak-zpod-duchny-s-postbreznevovci-varuje-pred-marxismem>. [cit. 2024-07-08].

BITTNER, Petr. *Pout' bájného neomarxismu českým slovníkem*. Deník Referendum. 2018. [Online] Dostupné z: <https://denikreferendum.cz/clanek/27932-pout-bajneho-neomarxismu-ceskym-slovníkem> [cit. 2024-07-08].

BOHUSLAVOVÁ, Renáta. *Neomarxistická hloupost. Opozice kritizuje Maláčovou za povinnou školní docházku do 18 let*. Novinky.cz. 2018. [Online] Dostupné z: <https://www.novinky.cz/clanek/domaci-neomarxisticka-hloupost-opozice-kritizuje-malacovou-za-povinnou-skolni-dochazku-do-18-let-40260820>. [cit. 2024-07-08]

BŘICHÁČEK, Tomáš. *POLITIKA: Vzpamatuj se, ODS!*. Neviditelný pes. 2018. [Online] Dostupné z: https://neviditelnypes.lidovky.cz/politika/politika-vzpamatuj-se-ods.A180311_234516_p_politika_wag [cit. 2024-07-08].

ČÁBELKA, Štěpán. *Neomarxismus: co to krucipisek je?*. iDNES.cz. 2021. [Online] Dostupné z: <https://blog.idnes.cz/cabelka/neomarxismus-co-to-krucipisek-je.Bg21060089>. [cit. 2024-07-08].

FIALA, Jaroslav. *Neomarxismus: konspirační teorie našťvaných otců*. Deníkalarm.cz. 2018. [Online] Dostupné z: <https://denikalarm.cz/2018/08/neomarxismus-konspiracni-teorie-nastvanych-otcu/>. [cit. 2024-07-08].

Foldyna: Chci ČSSD dostat na dvacet procent a výše. Novinky.cz. 2018. [Online] Dostupné z: <https://www.novinky.cz/clanek/domaci-foldyna-chci-cssd-dostat-na-dvacet-procent-a-vyse-10709>. [cit. 2024-07-08]

- HÁJEK, Adam. *Českem obchází strašidlo neomarxismu, děsí Duku i Pohlreicha*. iDNES.cz. 2018. [Online] Dostupné z: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/neomarxismus-duka-pohlreich-klaus.A181008_112306_zahranicni_aha. [cit. 2024-07-08].
- HAUSER, Michael. *Esej Michaela Hausera: Plíživá konzervativní revoluce a neomarxismus*. Novinky.cz. 2020. [Online] Dostupné z: <https://www.novinky.cz/clanek/kultura-salon-esej-michaela-hausera-pliziva-konzervativni-revoluce-a-neomarxismus-40332576>. [cit. 2024-07-08].
- HEŘMANOVÁ, Marie. *Perské princezny a sexismus českého akademického prostředí*. Deník alarm.cz. 2020. [Online] Dostupné z: <https://denikalarm.cz/2020/03/perske-princezny-a-sexismus-ceskeho-akademického-prostredi/>. [cit. 2024-07-08].
- CHRASTINA, Pavel. *ESEJ: O neomarxismu a fabianismu*. Neviditelný pes. 2020. [Online] Dostupné z: https://neviditelnypes.lidovky.cz/zahranici/esej-o-neomarxismu-a-fabianismu.A200221_181540_p_zahranici_wag. [cit. 2024-07-08].
- IDNES.CZ, ČTK. *Okamura obhájil post předsedy SPD, Rozner z vedení odešel*. iDNES.cz. 2018. [Online] Dostupné z: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/celostatni-konference-spd-tomio-okamura-predsednictvo.A180714_122941_domaci_fer[cit. 2024-07-08].
- JÁKLOVÁ, Dana. *Jiří Horák: neomarxismus rozbíjí naše kulturní rámce*. Konzervativní noviny. 2021. [Online] Dostupné z: <https://www.konzervativninoviny.cz/jiri-horak-neomarxismus-rozbiji-nase-kulturni-ramce/>. [cit. 2024-07-08].
- KAŠPÁREK, Jan. *Bílá média padla. Oslavy ale nejsou zcela na místě*. Deník Referendum. 2019. [Online] Dostupné z: <https://denikreferendum.cz/clanek/28968-bila-media-padla-oslavy-ale-nejsou-zcela-na-miste>. [cit. 2024-07-08].
- KAŠPÁREK, Michal. *SPOLEČNOST: Zpráva o stavu neomarxismu v Česku*. Neviditelný pes. 2017. [Online] Dostupné z: https://neviditelnypes.lidovky.cz/spolecnost/spolecnost-zprava-o-stavu-neomarxismu-v-cesku.A170316_211100_p_spolecnost_wag. [cit. 2024-07-08].
- KELLER, Jan. *Jan Keller: Marx věčně nepochopený*. Novinky.cz. 2018. [Online] Dostupné z: <https://www.novinky.cz/clanek/kultura-salon-jan-keller-marx-vecne-nepochopeny-15001>. [cit. 2024-07-08].
- KLAUS, Václav ml. *KOMENTÁŘ: K čemu jsou holky na světě? - Václav Klaus ml*. Novinky.cz. 2017. [Online] Dostupné z: <https://www.novinky.cz/clanek/komentare-komentar-k-cemu-jsou-holky-na-svete-vaclav-klaus-ml-40022113>. [cit. 2024-07-08].

- KVAPILÍK, Jakub. *A co kdyby to s tím neomarxismem byla pravda?*. Konzervativní noviny. 2020. [Online] Dostupné z: <https://www.konzervativninoviny.cz/a-co-kdyby-to-s-tim-neomarxismem-byla-pravda/>. [cit. 2024-07-08]
- MALÝ, Martin. *Hledání nepřátel pokroku pokračuje: praktická příručka neomarxistického agitátora*. Konzervativní noviny. 2020. [Online] Dostupné z: <https://www.konzervativninoviny.cz/hledani-nepriatel-pokroku-pokrakuje-prakticka-prirucka-neomarxistickeho-agitatora/>. [cit. 2024-07-08]
- NOVOTNÁ, Karolína, VANÍČKOVÁ, Kateřina. *Rodiny chtějí dostupné bydlení. Řešení nabízejí všechny strany, o detailech mlčí*. iDNES.cz. 2021. [Online] Dostupné z: https://www.idnes.cz/volby/parlamentni-volby-program-mlade-rodiny.A211004_085532_volby_knn. [cit. 2024-07-08].
- PODRACKÝ, Vlastimil. *ESEJ: Západ, nebo Východ?*. Neviditelný pes. 2018. [Online] Dostupné z: https://neviditelnypes.lidovky.cz/politika/esej-zapad-nebo-vychod.A180509_210616_p_politika_wag. [cit. 2024-07-08].
- RUŠČÁK, Andrej. *Fašista, nacista, neomarxista...*. Konzervativní noviny. 2019. [Online] Dostupné z: <https://www.konzervativninoviny.cz/fasista-nacista-neomarxista/> [cit. 2024-07-08]
- SEKERÁK, Marián. „*Všichni jste neomarxisté!*“ aneb *Bída českého konzervatismu*. Deník Referendum. 2021. [Online] Dostupné z: <https://denikreferendum.cz/clanek/32711-vsichni-jste-neomarxiste-aneb-bida-ceskeho-konzervatismu>. [cit. 2024-07-08].
- SCHMARZ, Martin. *Marxismus neskončil, marxismus trvá*. Konzervativní noviny. 2019. [Online] Dostupné z: <https://www.konzervativninoviny.cz/marxismus-neskoncil-marxismus-trva/>. [cit. 2024-07-08]
- VOKÁL, Vladimír. *Drulák: Nezvládnutá migrace a antirasismus rozkládají Francii, generálové to vědí*. iDNES.cz. 2021. [Online] Dostupné z: https://www.idnes.cz/zpravy/zahranicni/islamismus-generalove-francie-velvyslanec-petr-drulak.A210510_132321_zahranicni_vov. [cit. 2024-07-08].
- VOTRUBA, Adam. *ESEJ: Nepodceňujme neomarxismus*. Neviditelný pes. 2020. [Online] Dostupné z: https://neviditelnypes.lidovky.cz/spolecnost/esej-nepodcenujme-neomarxismus.A200714_165951_p_spolecnost_wag. [cit. 2024-07-08].
- VRBA, Martin, MICHALSPINA. *Kulturní neomarxismus jako nový nepřítel*. Deníkalarm.cz. 2017. [Online] Dostupné z: <https://denikalarm.cz/2017/07/kulturni-neomarxismus-jako-novy-nepriatel/>. [cit. 2024-07-08].

VRBA1. *Konzervatismus v andropauze*. Denikalarm.cz. 2019. [Online] Dostupné z:
<https://denikalarm.cz/2019/09/konzervativismus-v-andropauze/>. [cit. 2024-07-08].